

ЗМІЦНЕННЯ ПОВАГИ ДО МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Посібник для народних депутатів України

Верховна Рада України

МКЧХ

МКЧХ

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ)

Делегація МКЧХ (головний офіс):

Україна, м. Київ, вул. Велика Васильківська, 6-О

Тел.: +38 (044) 392 32 10 або 0 800 300 155

kyi_kyiv@icrc.org

ua.icrc.org

www.icrc.org

facebook.com/ICRCUA

twitter.com/ICRC_ua

© МКЧХ, квітень 2021 р.

Фото на обкладинці: Herbi Elmazi/ICRC

ЗМІЦНЕННЯ ПОВАГИ ДО МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Посібник для народних депутатів України

Друге видання

ЗМІСТ

Передмова	4
ВСТУП	7

I. ВСТУП ДО МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА (МГП) 11

1. Що таке МГП	11
1.1. Актуальність звичаєвого МГП і спеціальних угод в умовах конфлікту неміжнародного характеру	13
2. Взаємозв'язок МГП з іншими галузями міжнародного права	15
2.1. Фундаментальна відмінність між <i>jus ad bellum</i> та <i>jus in bello</i>	15
2.2. МГП і міжнародне право прав людини	16
2.3. Міжнародне кримінальне право	18
2.4. МГП і тероризм	18

II. ВНЕСОК ПАРЛАМЕНТУ У ЗМІЦНЕННЯ ПОВАГИ ДО МГП 21

1. Дотримання і забезпечення дотримання МГП	22
2. Забезпечення участі України в міжнародних договорах із МГП	22
3. Розробка законодавства про притягнення до відповідальності за воєнні злочини	23
4. Забезпечення належного застосування відповідного національного законодавства	23
5. Поширення знань із МГП	25
6. Підтримка Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні	25
7. Розуміння діяльності Міжнародного Комітету Червоного Хреста і Товариства Червоного Хреста України	27

III. ОКРЕМІ ПИТАННЯ МГП 29

1. Кого захищає МГП	29
1.1. Цивільні особи	29
1.2. Особи <i>hors de combat</i>	29
1.3. Поранені, хворі, особи, що зазнали корабельної аварії, та медичні служби	30
1.4. Жінки та діти	31
1.5. Особи з інвалідністю	33
1.6. Внутрішньо переміщені особи (ВПО)	36
1.7. Особи, чия свобода обмежена у зв'язку з конфліктом	38
1.8. Особи, зниклі безвісти	41

2. Зобов'язання держави забезпечувати потреби населення	46
3. Гуманітарний доступ	48
4. Надання медичної допомоги та відповідні проблеми в умовах збройного конфлікту	51
4.1. Медичний персонал і медичні установи	51
4.2. Використання емблеми	53
5. Основні принципи і норми МГП, які регулюють ведення воєнних дій	56
5.1. Розрізнення	57
5.2. Пропорційність	57
5.3. Запобіжні заходи	58
6. Проблеми ведення воєнних дій у населених пунктах	59
6.1. Використання вибухової зброї в житлових районах	59
6.2. Використання касетних боєприпасів під час ведення воєнних дій у населених пунктах	61
7. Об'єкти, яким МГП надає спеціальний захист	63
7.1. Об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, зокрема вода	63
7.2. Культурні цінності	64
7.3. Установки і споруди, що містять небезпечні сили	66
8. Окремі питання використання зброї	67
8.1. Протипіхотні міни	67
8.2. Вибухонебезпечні предмети-наслідки війни	67
8.3. Міжнародний договір про торгівлю зброєю (МДТЗ)	70
9. Захищені зони, або зони безпеки	72
10. Що відбувається у разі порушення МГП	74
10.1. Зобов'язання припинити порушення МГП	74
10.2. Відповідальність командування	75
10.3. Накази начальників	75
10.4. Режим серйозних порушень МГП	75
11. Міжнародний кримінальний суд (МКС)	78
11.1. Конституція України та Римський статут МКС	79

IV. МІЖНАРОДНИЙ РУХ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА І ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ 82

Додаток 1. ОСНОВНІ МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ В ГАЛУЗІ МГП	87

ПЕРЕДМОВА

Парламенти відіграють фундаментальну роль у виконанні державами своїх зобов'язань щодо дотримання міжнародного права, у тому числі міжнародного гуманітарного права (МГП), та забезпечення його розвитку. МГП захищає людей, які не беруть участі або припинили брати участь у бойових діях, і обмежує засоби та методи ведення війни. З часу прийняття першої Женевської конвенції понад 150 років тому цей звід правових норм значно розвинувся і наразі включає багато міжнародних договорів, призначених регулювати ведення воєн та обмежувати їх наслідки.

Верховна Рада України відіграє важливу роль в імplementації МГП в українське законодавство. Будь-які законодавчі ініціативи для імplementації правових норм та механізмів на національному рівні, а також для участі України в нових міжнародних документах є надзвичайно важливими для створення середовища, сприятливого для дотримання МГП та захисту жертв збройних конфліктів. Здійснюючи парламентський контроль за діяльністю уряду, Верховна Рада також відіграє ключову роль у забезпеченні виконання Україною всіх своїх міжнародних зобов'язань. Зрештою, парламенти можуть посилювати МГП шляхом підвищення рівня обізнаності про нього серед співробітників державних органів, представників збройних сил, служб безпеки та серед широкої громадськості.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) працює в Україні з 2014 року, щоб реагувати на гуманітарні наслідки конфлікту на Сході України, який залишає глибокі шрами на життях людей. Реальність показує, наскільки важливим МГП є сьогодні для України. Хоча МКЧХ постійно нагадує про своє зобов'язання виконувати суто гуманітарний мандат, прийняття послуг організації та сприяння реалізації її програм є надзвичайно важливими для полегшення тяжкого становища людей, постраждалих від конфлікту. На додачу до своєї операційної діяльності, пов'язаної з конфліктом на Сході України, МКЧХ вже більше двох десятиліть реалізує низку програм для поширення та підтримки імplementації МГП в Україні.

У 2017 році світ побачило перше видання посібника для народних депутатів «Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права», що було результатом плідної співпраці та партнерства між Верховною Радою України та МКЧХ, який є хранителем та поширювачем МГП. Цей посібник був покликаний ознайомити народних депутатів з принципами МГП та стати для них керівним практичним інструментом у процесі впровадження цієї галузі права в Україні. У ньому було висвітлено різні питання, на яких народні депутати мають зосередити свої зусилля для належної імплементації МГП. Крім того, він мав на меті допомогти народним депутатам максимальним чином використати свої повноваження для забезпечення ефективного впровадження, поширення та розвитку МГП.

За останні роки відбулось багато законодавчих змін: прийняття Закону України «Про протимінну діяльність в Україні», Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», приєднання до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, усунення конституційних перешкод для ратифікації Римського Статуту тощо.

Це, друге, видання посібника враховує такі важливі досягнення останніх років та пропонує оновлений практичний інструментарій для втілення подальших кроків з імплементації МГП в Україні.

МКЧХ висловлює глибоку вдячність Верховній Раді України за підтримку ідеї публікації другого видання посібника. Ми впевнені, що продовження співпраці над поширенням та імплементацією МГП в Україні дозволить посилити дотримання МГП усіма зацікавленими сторонами в інтересах усіх жертв збройних конфліктів.

З повагою,

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Florance Jillett', with a large, stylized initial 'F'.

Флоранс Жиллетт,
Глава делегації МКЧХ в Україні

Anastasia Vlasova/CRC

Люди перетинають лінію зіткнення у смт Станиця Луганська, Луганська область, грудень 2016 р.

ВСТУП

НАВІТЬ У ВІЙНИ Є МЕЖІ

Міжнародне гуманітарне право (МГП) є одним з найпотужніших інструментів, за допомогою яких міжнародне співтовариство може забезпечити охорону безпеки та гідності людей під час війни. МГП обмежує методи і засоби ведення воєнних дій і спрямоване на захист тих, хто не бере або припинив брати участь у воєнних діях. Його мета — зберегти дух гуманності в розпалі збройного конфлікту, а головний принцип — наявність обмежень навіть під час війни.

Керуючись цією простою, але критично важливою ідеєю, делегація Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) в Україні з гордістю представляє цей посібник. Ми сподіваємося, що зможемо сприяти розумінню сутності та важливості МГП і заохотити народних депутатів України ефективніше забезпечувати повагу до цієї галузі міжнародного права, яка набуває дедалі більшого значення.

МГП ТА ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ

МГП та Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця тісно взаємопов'язані.

Ідея створення Червоного Хреста зародилася в 1859 році, коли молодий швейцарець Анрі Дюнан проїздив повз місце кривавої битви під Сольферіно в Італії. Війська Австрійської імперії протистояли військам франко-сардинського альянсу. Чоловік побачив близько 40 000 осіб, які лежали на полі бою мертві або при смерті, поранені не отримували необхідної медичної допомоги.

Анрі Дюнан зібрав та організував місцевих жителів, щоб перев'язати, нагодувати і заспокоїти поранених солдатів. Коли Дюнан повернувся до Швейцарії, він закликав створити національні товариства, які допомагали б пораненим під час війни людям, і запропонував підписати міжнародний договір, за яким уряди зобов'язувалися б захищати тих, хто допомагає пораненим на полі бою.

Для поширення цих ідей А. Дюнан та його однодумці створили в 1863 році організацію, яка пізніше стала відома як Міжнародний Ко-

мітет Червоного Хреста. Уже за рік 12 держав прийняли Першу Женевську конвенцію, якою передбачалося надання допомоги пораненим і визначався нейтралітет медичних служб на полі бою.

Держави-учасниці Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, а також Статут Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця надають МКЧХ мандат поширювати МГП і виступати його гарантом. Зокрема, мандат дозволяє заохочувати держави ратифікувати міжнародні договори, спостерігати за дотриманням вимог МГП, поширювати знання про МГП і розвивати його.

Делегація МКЧХ в Україні підготувала цей посібник у межах своєї роботи з поширення знань із МГП. Тож ми сподіваємося, що такий інструмент допоможе читачам розширити їхнє розуміння МГП, а також підвищить обізнаність у темі серед державних службовців.

РОЛЬ ПАРЛАМЕНТУ

У той час як виконавча влада несе основну відповідальність за належну імплементацію та дотримання зобов'язань України з МГП, Парламент має ключове значення в ухваленні нормативно-правових актів, які забезпечують обов'язкову юридичну силу норм МГП в Україні.

Конференція з перегляду Женевської конвенції 1864 р.,
м. Женева, 1906 р.

Народні депутати можуть ратифікувати міжнародні договори з МГП, допомагати в розробці нових інструментів МГП і виділяти необхідні ресурси для навчання військовослужбовців Збройних сил нормам МГП. Члени Парламенту формують громадську думку більш широких верств суспільства, мають унікальні можливості виносити на загальне питання, що викликають стурбованість, та розповідати громадськості про важливі принципи міжнародного права. Якщо виникає потреба в застосуванні норм МГП, його, як і будь-який звід норм, треба знати, розуміти і виконувати.

Необхідно уважно розглянути правові рішення, за допомогою яких МГП пропонує вирішувати численні гуманітарні проблеми, пов'язані зі збройним конфліктом, що триває. Навіть за відсутності масштабних воєнних дій МГП зберігає свою актуальність у низці напрямів — починаючи з проблем урегулювання локальних сплесків збройного протистояння та захисту цивільного населення від наслідків воєнних дій і закінчуючи захистом основних прав осіб, чия свобода обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом, і з'ясуванням долі зниклих безвісти.

Дівчинка, налякана обстрілом, у спеціалізованій лікарні № 3 для дітей та людей похилого віку, м. Донецьк, січень 2015 р.

I. ВСТУП

ДО МІЖНАРОДНОГО

ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА (МГП)

1. ЩО ТАКЕ МГП

МГП — звід норм, які призначені обмежити наслідки збройного конфлікту для людей та об'єктів. МГП, також відоме як право війни або право збройних конфліктів, захищає певні категорії осіб і обмежує методи та засоби ведення війни.

МГП захищає осіб, які не беруть або припинили брати участь у воєнних діях, наприклад цивільних осіб, поранених і хворих, осіб, які зазнали корабельної аварії, військовополонених і затриманих, воєнний медичний і духовний персонал. Ці категорії людей мають право на повагу до їхнього життя, а сторони конфлікту повинні в будь-який час надавати їм допомогу і забезпечувати гуманне поводження без дискримінації. Наприклад, цивільні особи не повинні ставати об'єктом нападу; необхідно підбирати поранених і хворих й доглядати за ними; потрібно гуманно ставитися до ув'язнених та затриманих, а також поважати їхнє право на справедливий судовий розгляд.

МГП захищає цивільні об'єкти, наприклад лікарні, карети швидкої допомоги і визначні культурні цінності, зокрема культові будівлі, витвори мистецтва та історичні пам'ятки. Крім того, МГП забороняє руйнувати об'єкти інфраструктури, необхідні для виживання цивільного населення (наприклад, споруди для забезпечення питною водою), а також установки і споруди, що містять небезпечні сили (наприклад, атомні електростанції).

МГП обмежує типи зброї та військову тактику, які можуть бути використані під час збройного конфлікту. Заборонено застосовувати

таку зброю або вдаватися до таких методів ведення воєнних дій, які не забезпечують розрізнення між особами, що беруть участь у бойових діях (комбатантами), й особами, що такої участі не беруть (цивільними особами). МГП не допускає використання зброї, яка завдає надмірні ушкодження або зайві страждання, а також забороняє тактику, яка серйозно або довгостроково шкодить довкіллю.

МГП застосовують тільки під час збройних конфліктів — міжнародного (між двома або більше державами), включаючи ситуації окупації, і неміжнародного (між державою та недержавними збройними групами (групою) або тільки між недержавними збройними групами) характеру. Бойові дії можуть вважатися збройним конфліктом неміжнародного характеру після досягнення певного порогу інтенсивності, а групи осіб, що беруть участь у ньому, мають характеризуватися певним рівнем організації. Для застосування МГП не потрібне визнання ситуації збройного конфлікту залученими сторонами.

МГП не застосовують у ситуаціях, які не є збройним конфліктом, навіть якщо для них характерний певний ступінь насильства. Внутрішні заворушення, ситуації внутрішньої напруженості, масові порушення громадського порядку тощо — такі ситуації регулюються положеннями міжнародного права в галузі прав людини і національним законодавством.

Після початку збройного конфлікту МГП однаковою мірою застосовується до всіх сторін конфлікту, незалежно від його причин або того, хто розпочав воєнні дії (див. **Фундаментальна відмінність між *jus ad bellum* та *jus in bello***). МГП є, насамперед, практичною і прагматичною галуззю права. Тому воно спрямоване на забезпечення рівноваги двох основних принципів — гуманності та воєнної необхідності. Принцип гуманності забороняє заподіювати всі ті страждання, травми або руйнування, які не є необхідними для досягнення законної мети під час конфлікту. Принцип воєнної необхідності дозволяє застосовувати лише такий вид сили і такого ступеня, які є необхідними для досягнення законної мети під час конфлікту, тобто повної або часткової поразки противника в найкоротші терміни з мінімальними затратами життів і ресурсів. Однак не дозволено вживати будь-яких заходів, які і так заборонені МГП.

Міжнародний збройний конфлікт МГП регулює детальніше, ніж конфлікт неміжнародного характеру.

МГП ґрунтується на міжнародних договорах або конвенціях, а також на звичаєвому праві (переважно неписаних нормах, що розвиваються з плином часу завдяки їх постійному і послідовному застосуванню державами, які розглядають такі норми як юридично обов'язкові).

Значна частина МГП міститься у чотирьох Женевських конвенціях від 1949 року, які пізніше були доповнені трьома міжнародними договорами: Додатковими протоколами I і II від 1977 року щодо захисту жертв збройних конфліктів, а також Додатковим протоколом III від 2005 року щодо прийняття додаткової відмітної емблеми. Існують також інші міжнародні договори з МГП. Деякі з них забороняють або обмежують використання певних видів зброї та методів ведення війни, а також захищають певні категорії осіб та об'єктів. Інші стосуються механізмів застосування права, зокрема переслідування воєнних злочинців.

1.1. Актуальність звичаєвого МГП і спеціальних угод в умовах конфлікту неміжнародного характеру

Як уже згадувалося, МГП містить значну кількість звичаєвих, тобто неписаних норм, які на практиці дуже актуальні. Варто уточнити, що звичаєве право порівняно з договірним правом не є вторинним або менш важливим. Часто звичай є первинним джерелом міжнародного права, яке закріплюється договором. У сучасних збройних конфліктах звичаєве МГП заповнює прогалини, залишені договірним правом, і в такий спосіб посилює захист, який пропонують особам, постраждалим внаслідок збройного конфлікту. Наприклад, багато норм звичаєвого МГП застосовують під час збройних конфліктів неміжнародного характеру, чим доповнюють обмежене договірне право, яке застосовують у таких ситуаціях.

У 2005 році МКЧХ опублікував дослідження, в якому виклав 161 норму звичаєвого МГП. Дослідження ґрунтується на практиці застосування державами цих норм та усвідомлення їх обов'язковості для сторін конфлікту (вступ до дослідження та перелік норм звичаєвого МГП українською мовою доступні за посиланням: https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf).

Проте застосування звичаєвого МГП — не єдиний механізм заповнення прогалин, виникнення яких пояснюється доволі слабкою розвиненістю договірної МГП, що застосовується під час збройних конфліктів неміжнародного характеру.

Отже, сторонам неміжнародного збройного конфлікту наполегливо рекомендовано укласти спеціальні угоди, за допомогою яких вони можуть підтвердити і детальніше визначити заходи з імплементації вже застосованих положень, а також розширювати такі заходи шляхом введення в дію інших норм МГП, які застосовуються під час міжнародних збройних конфліктів, але прямо не передбачені договірним правом, що регулює збройні конфлікти неміжнародного характеру. Схожим чином сторони збройного конфлікту можуть укласти спеціальні угоди, за якими зобов'язуються дотримуватися певних правових норм, які в іншому випадку прямо не застосовуються. Наприклад, сторони можуть домовитися про обмеження або заборону використовувати певні засоби і методи ведення війни, особливо таку зброю, застосування якої не заборонено з огляду на ратифікацію відповідного договору.

Спеціальні угоди накладають на сторони конфлікту правові зобов'язання, тому їх повинні неухильно виконувати як представники уряду, які мають договірну правоздатність, так і представники недержавної збройної групи.

Варто зазначити, що користь від переговорів про укладення спеціальних угод виходить за межі формальних умов документа, адже сам собою це вже є цінний процес, що збирає сторони за столом переговорів, під час яких обговорюються критично важливі гуманітарні питання.

2. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МГП З ІНШИМИ ГАЛУЗЯМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

МГП — це галузь міжнародного публічного права, яка тісно пов'язана з іншими його галузями, зокрема, з правом, що регулює застосування сили, з міжнародним правом прав людини, міжнародним кримінальним правом, а також з нормативно-правовим регулюванням питань тероризму.

2.1. Фундаментальна відмінність між *jus ad bellum* та *jus in bello*

МГП з'явилося у ті часи, коли застосування сили було законною формою міжнародних відносин і державам не заборонялося воювати (тобто вони мали «право на війну» — лат. *jus ad bellum*). Міжнародне право вимагало від держав дотримуватись певних правил поведінки на війні («право під час війни» — лат. *jus in bello*) у випадку початку воєнних дій.

Із прийняттям Статуту Організації Об'єднаних Націй (ООН) держави заборонили застосовувати силу в міжнародних відносинах. На сьогодні існує усталений принцип міжнародного права, згідно з яким держави повинні утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погроз силою або застосування сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави. Винятки — випадки індивідуальної та колективної самооборони і примусові заходи Ради Безпеки ООН, яка діє на підставі глави VII Статуту ООН.

Крім того, всі внутрішні правові системи забороняють застосовувати силу проти урядових установ та органів.

Попри заборону застосовувати силу, збройні конфлікти й надалі відбуваються в різних кутках світу. Отже, міжнародне право повинно знаходити таке рішення для цієї проблеми, яке б не тільки боролось з феноменом війни, а й регулювало його, забезпечуючи принаймні мінімально можливий ступінь гуманності в розпалі збройного протистояння.

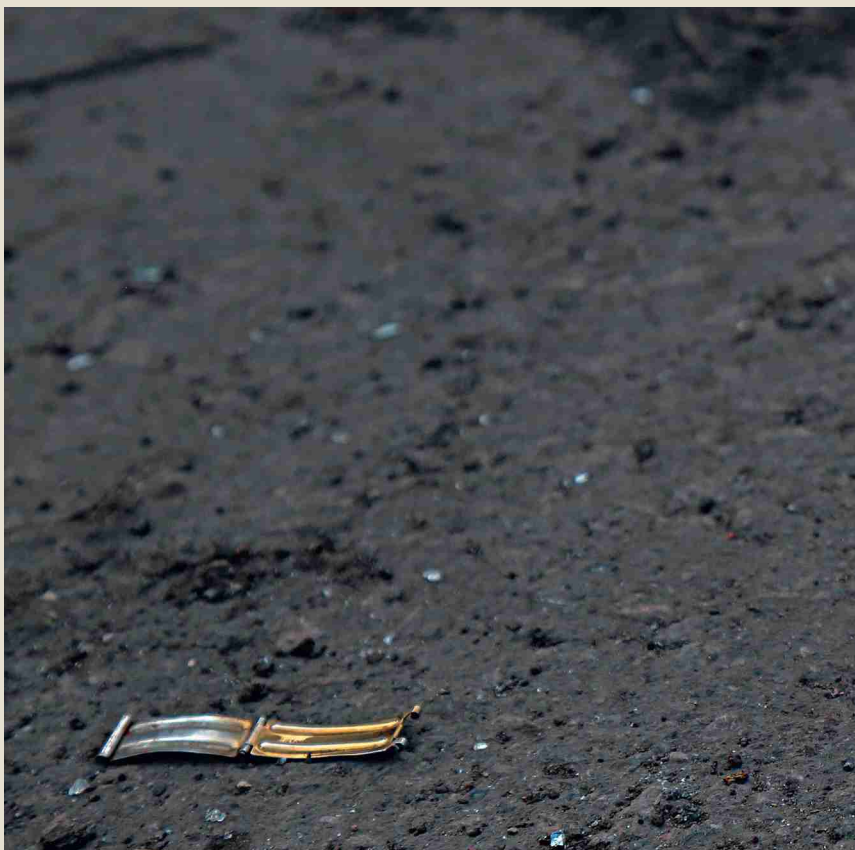
Із низки причин важливо розрізняти на понятійному рівні *jus ad bellum* (право застосування сили) та *jus in bello* (МГП). По-перше, МГП застосовується, коли є де-факто збройний конфлікт, незалежно від того, як ситуація кваліфікується з точки зору *jus ad bellum*. По-друге, МГП однаковою мірою застосовують до всіх сторін конфлікту. Інакше

на практиці неможливо забезпечити дотримання МГП, адже сторони, що воюють, завжди сперечатимуться про те, хто з них застосовує силу відповідно до *jus ad bellum*. Крім того, з гуманітарної точки зору жертви конфлікту з обох сторін потребують однакового захисту незалежно від того, яка зі сторін у збройному конфлікті нелегітимно застосовує силу.

2.2. МГП і міжнародне право прав людини

Як МГП, так і міжнародне право прав людини спрямоване на захист життя і гідності людей. Попри те, що ці дві правові системи є взаємодоповнюючими, вони відрізняються тим, що з'явилися незалежно одна від одної та містяться у різних договорах.

МГП застосовують тільки під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру. Воно покликане вирішувати гуманітарні проблеми, які виникають під час війни. Міжнародне пра-

во прав людини застосовується постійно та встановлює стандарти поведінки держав з індивідами, а також стандарти поваги державами колективних прав і свобод. Права людини мають невід'ємний характер і належать кожному. Однак у ситуаціях надзвичайного стану, наприклад під час збройного конфлікту, уряди можуть відступати від своїх зобов'язань забезпечувати деякі права людини в повному обсязі. На відміну від права прав людини, жодне положення МГП не можна призупинити, оскільки ця галузь права була розроблена спеціально для застосування у конкретній надзвичайній ситуації, а саме під час збройного конфлікту.

МГП і міжнародне право прав людини спрямовані на захист людського життя, заборону тортур або жорстокого поведінки, забезпечення основних судових гарантій, заборону дискримінації та врегулювання

Годинник загиблої людини на місці наїзду мікроавтобуса на протитанкову міну біля КПВВ «Новомихайлівка», м. Курахово, Донецька область, лютий 2016 р.

різних аспектів прав на харчування й охорону здоров'я. Крім того, МГП містить норми, які регулюють питання, не передбачені правом прав людини, такі як ведення бойових дій, статус комбатанта і військовополоненого, а також захист емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала.

Схожим чином міжнародне право прав людини розглядає різні аспекти життя в мирний час, які не регулює МГП: свобода преси, право на свободу зібрань, право голосувати і право на страйк. Обов'язок імплементації МГП і прав людини покладений, передусім, на держави. Обидві галузі права потребують від влади узгодження принципів міжнародного права з національним законодавством.

2.3. Міжнародне кримінальне право

Міжнародне кримінальне право значною мірою спирається на МГП, право прав людини і національне кримінальне законодавство. Воно створювалося переважно для розгляду злочинів, вчинених протягом воєнних дій під час війни (воєнних злочинів). Тому цілком природно, що ця галузь права ґрунтується переважно на нормах МГП. Порушення цих норм, які історично розглядалися в межах відповідальності держав, поступово стали розглядати як порушення права, що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність.

Міжнародні договори з МГП детально визначають заборонену поведінку та містять обов'язкові положення, які вимагають від держав накладати кримінальну відповідальність за дії, що становлять воєнні злочини, належним чином розслідувати їх і притягувати винних до відповідальності. Натомість міжнародне кримінальне право передбачає конкретні примусові заходи і механізми, що реалізуються, зокрема, за допомогою системи міжнародних і змішаних кримінальних трибуналів, юрисдикція яких поширюється на воєнні злочини (див.

Що відбувається у разі порушення МГП).

2.4. МГП і тероризм

МГП не дає визначення тероризму, проте забороняє акти тероризму. У ситуаціях збройного конфлікту МГП накладає на недержавні сторони конфлікту такі ж зобов'язання, як і на державні. Зокрема, їм заборонено нападати на цивільне населення чи цивільні об'єкти або здійснювати напади невибіркового характеру. Проте МГП не забороняє напади на воєнні цілі.

З огляду на це МКЧХ вважає, що дії, не заборонені відповідно до МГП, не повинні розглядатися як терористичні в межах міжнародних конвенцій та, що також важливо, в рамках внутрішнього законодавства з питань вирішення проблеми тероризму. Застосування іншого підходу до цього питання викликає протиріччя між різними правовими режимами, що застосовуються, а також позбавляє недержавні збройні групи стимулу дотримуватися МГП і потенційно перешкоджає примиренню.

Це не означає, що МГП легалізує недержавні збройні групи або забороняє державам накладати кримінальну відповідальність за діяльність таких формувань. Стаття 3 Женевських конвенцій передбачає, що застосування МГП не впливає на правовий статус сторін конфлікту. Держави можуть накладати кримінальну відповідальність на національному рівні за будь-які дії, скоєні членами недержавних збройних груп (див. **Особи, свобода яких обмежена у зв'язку із збройним конфліктом неміжнародного характеру**).

МКЧХ вважає, що поняття «війна з тероризмом» не має жодного правового значення. Щодо різних збройних конфліктів і численних заходів боротьби з тероризмом, які вживають на національному і міжнародному рівнях, МКЧХ застосовує індивідуальний підхід для аналізу та правової класифікації різних ситуацій насильства. Тож боротьба з тероризмом не обмежена застосуванням сили, а передбачає також вжиття інших заходів, таких як збір розвідувальних даних, накладення фінансових санкцій, правове співробітництво тощо.

У разі застосування збройної сили для правової класифікації ситуації насильства використовують лише фактичну інформацію щодо подій у конкретній місцевості. Деякі ситуації можна класифікувати як збройні конфлікти міжнародного характеру, інші — як збройні конфлікти неміжнародного характеру, а деякі акти насильства взагалі можуть не відповідати критеріям, необхідним для визнання ситуації збройним конфліктом.

Anastasia Vlasova / CRC

Соняшникове поле, Луганська область, вересень 2015 р.

II. ВНЕСОК ПАРЛАМЕНТУ У ЗМІЦНЕННЯ ПОВАГИ ДО МГП

Народні депутати України можуть вдатися до дій, спрямованих на сприяння дотриманню норм МГП. Такими діями є: забезпечення участі України в усіх міжнародних договорах із МГП; прийняття законодавства для ефективної імплементації зобов'язань за МГП на національному рівні; забезпечення належного застосування національного законодавства, особливо щодо захисту емблем і запобігання порушенням МГП; підтримка Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні та підтримка діяльності МКЧХ і Товариства Червоного Хреста України; поширення знань із МГП у суспільстві з особливим акцентом на тих, хто формує громадську думку.

Особливу роль у дотриманні норм МГП також відіграє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини — механізм, покликаний на постійній основі здійснювати парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції. Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини проводить активну роботу щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб та щодо дотримання стандартів поводження та умов тримання під вартою осіб, зокрема затриманих у зв'язку із конфліктом. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини докладає значних зусиль щодо розбудови в Україні ефективних механізмів притягнення до відповідальності винних, серед іншого у скоєнні воєнних злочинів та злочинів проти людяності, та активно підтримує ідею якнайшвидшої ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

1. ДОТРИМАННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ МГП

Держави-учасниці Женевських конвенцій, серед яких і Україна, повинні не тільки дотримуватися, але й забезпечувати дотримання гуманітарного права. Це означає, що у випадку порушення норм МГП держави зобов'язані вживати відповідних заходів, щоб домогтися припинення таких порушень. Цей обов'язок може включати нагадування третій залученій державі про її зобов'язання за МГП або висловлення того, що порушення, за які така держава несе відповідальність, неприпустимі.

Важливим є громадський тиск на Уряд із закликом вжиття політичних заходів, і народні депутати також мають чинити такий тиск. Депутати можуть закликати до проведення спеціальних розслідувань або ініціювати декларації та заяви, що виражатимуть стурбованість Парламенту у зв'язку з недотриманням норм МГП військовослужбовцями Збройних сил України.

2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ ІЗ МГП

Приєднуючись до міжнародних договорів із МГП, держава не лише юридично зобов'язується виконувати їхні положення, але й символічно зміцнює принципи цієї галузі міжнародного права. Той факт, що кожна держава світу є учасницею Женевських конвенцій 1949 року, свідчить про те, що ці міжнародні договори підтримує вся світова спільнота. Це підкреслює їхній авторитет.

Народні депутати України можуть звернути увагу органів виконавчої влади на міжнародні договори з МГП, до яких держава ще не приєдналася; вони можуть закликати Уряд приєднатися до міжнародного договору з МГП та інформувати виборців про викладені у договорі питання, щоб прискорити ратифікацію. В Україні саме Верховна Рада здійснює ратифікацію та висловлює згоду держави на взяття на себе зобов'язань, що містяться у міжнародному договорі.

У цьому контексті для Парламенту вкрай важливо звернути увагу Уряду на необхідність підписати деякі нещодавно прийняті договори з МГП і вжити дієвих заходів для їх ратифікації. Зважаючи на

невибіркового характеру дії касетних боєприпасів та їхній нищівний вплив на здоров'я і життя цивільного населення, в тому числі довгострокову загрозу від боєприпасів, що не розірвалися, МКЧХ наполегливо рекомендує Верховній Раді України ратифікувати Конвенцію з касетних боєприпасів 2008 року.

3. РОЗРОБКА ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

Коли держава стає учасницею міжнародного договору, зазвичай необхідно створити законодавство, щоб забезпечити юридичні зобов'язання за цим договором для тих, до кого він застосовується, й уможливити розгляд порушень цих зобов'язань за договором у національних судах. Народним депутатам України відведена вирішальна роль у розробці нормативно-правових актів для імплементації міжнародних договорів із МГП.

Одним із найважливіших елементів МГП, який необхідно передбачити у внутрішньому законодавстві, є можливість притягувати до відповідальності осіб, які порушують МГП. Національні суди мають карати воєнних злочинців. Для цього треба прийняти закон, який встановлюватиме кримінальну відповідальність за заборонену поведінку і визначатиме відповідне покарання (див. **Що відбувається у разі порушення МГП**). Крім того, деякі міжнародні договори з МГП вимагають створити законодавство, що забороняє використовувати або розробляти певні види зброї. Загалом, національне законодавство має відповідати нормам МГП, що забороняють позбавляти цивільне населення предметів першої необхідності та зобов'язують дозволяти і полегшувати швидкий та безперешкодний доступ гуманітарної допомоги (див. **Гуманітарний доступ**).

4. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ВІДПОВІДНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Не менш важливо забезпечити належне застосування чинного законодавства. Вдалим прикладом цього був би суворий контроль за дотриманням, наприклад, законодавства про захист відмітних емблем, зокрема Червоного Хреста.

Петро Костира, голова Лисичанської команди швидкого реагування, проводить семінар із надання першої допомоги для місцевих учнів, м. Лисичанськ, Луганська область, січень 2016 р.

Народні депутати України відіграють важливу роль у поширенні поваги до емблем шляхом забезпечення існування законодавства, яке забороняє зловживати емблемами, а також шляхом вжиття певних заходів, коли стає відомо про випадки такого зловживання. Наприклад, коли медична клініка у виборчому окрузі народних обранців рекламує свої послуги з використанням зображення Червоного Хреста. Спілкуючись із виборцями та виступаючи лідерами громад, народні депутати можуть інформувати про емблеми та навіть брати участь у пошуку рішень для ситуацій, пов'язаних зі зловживанням емблемами. Ця проблема набуває ще більшого значення в умовах триваючого збройного конфлікту, коли випадки зловживання підривають ефективність захисту тих, хто уповноважений використовувати емблеми під час надання медичної та інших видів допомоги жертвам війни (див. **Використання емблеми**).

5. ПОШИРЕННЯ ЗНАНЬ ІЗ МГП

Міжнародні договори з МГП вимагають від держав-учасниць поширювати знання з МГП. Безумовно, такі освітні заходи життєво важливі для особового складу збройних сил, адже дають військовослужбовцям змогу включати відповідні правові норми у свою військову поведінку та усвідомлювати свої правові зобов'язання.

Для забезпечення суворого дотримання МГП державою-учасницею важливо, щоб широкі верстви населення, а також поліція, державні службовці, політики, судді, адвокати, журналісти розуміли і підтримували обмеження щодо використання військової сили, які диктує МГП. Окрім того, громадськість повинна знати про захисну функцію емблем та заборону зловживання ними.

Держава-учасниця відповідальна за забезпечення навчання її збройних сил вимогам МГП, а народні депутати можуть контролювати ефективність такого навчання. Народні депутати можуть мати повноваження і можливості стимулювати змістовне обговорення питань МГП у суспільстві. Як лідери громад, вони вповноважені робити заяви, пов'язані з дотриманням норм МГП, і в такий спосіб формувати громадську думку з питань, що стосуються конфлікту.

6. ПІДТРИМКА МІЖВІДОМЧОЇ КОМІСІЇ З ПИТАНЬ ЗАСТОСУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Хоча це не є юридично обов'язковим кроком, та багато держав створили національні комітети або комісії з МГП або аналогічні органи. Вони виявилися високоефективними у наданні допомоги державам щодо імплементації МГП на національному рівні, виступаючи координаційним центром для різних урядових відомств, що займаються питаннями МГП. Національні комісії консультують уряди з питань ратифікації та застосування міжнародних договорів із МГП на національному рівні, а також за підтримки МКЧХ поширюють свій досвід на регіональному рівні. Створення і склад комісій — абсолютна прерогатива урядів.

Комісія з МГП забезпечує виконання міжнародних зобов'язань уряду за МГП. Вона надає допомогу та сприяє розвитку державної політики

щодо МГП, а також зміцнює повагу до МГП у державі та сприяє його імплементації. Народні депутати повинні знати про такий механізм, про його переваги і досвід, які дадуть змогу комісії з МГП посилити здатність уряду виконувати зобов'язання за МГП.

Міжвідомча комісія з імплементації МГП в Україні функціонувала з 2000 року. У 2017 році Кабінет Міністрів України постановою від 26 квітня 2017 року № 329 вніс зміни до складу та основних завдань і функцій Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні (далі — Комісія).

Комісія є дорадчим органом, що діє при Кабінеті Міністрів України, у сфері сприяння забезпеченню реалізації міжнародно-правових зобов'язань України з МГП.

Мандат Комісії полягає у вивченні та аналізі законодавства України і його відповідності міжнародним зобов'язанням України з МГП. За результатами аналізу Комісія вносить пропозиції та рекомендації щодо приведення законодавства у відповідність з положеннями міжнародних договорів із МГП. Комісія також має мандат на координацію діяльності відповідних органів, що займаються імплементацією МГП, та на інформаційно-методичне забезпечення діяльності органів для розповсюдження та роз'яснення норм МГП.

Очолює Віце-прем'єр-міністр України — Міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. До складу Комісії входять представники міністерств із тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, внутрішніх справ, охорони здоров'я, закордонних справ, оборони, юстиції, культури тощо, а також, за попередньою згодою, представники Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Об'єднаного оперативного штабу Збройних сил, Генеральної Прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки України, представники Товариства Червоного Хреста України та академічної спільноти тощо. Також за згодою вказаних організацій у засіданнях Комісії можуть брати участь представники Міжнародного Комітету Червоного Хреста та Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ КОМІСІЇ:

- готувати пропозиції щодо застосування та реалізації норм МГП в Україні;
- здійснювати заходи, спрямовані на забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України з МГП, сприяти забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань застосування та реалізації норм МГП в Україні;
- здійснювати моніторинг інформації про дотримання норм МГП в Україні та випадки їх порушення, а також сприяти розробленню механізму належної фіксації таких порушень, вносити пропозиції щодо вжиття заходів реагування на них, проводити аналіз ефективності усунення виявлених порушень;
- забезпечувати взаємодію органів державної влади з питань дотримання норм МГП в Україні, визначати шляхи і способи вирішення проблемних питань застосування та реалізації норм МГП;
- поширювати інформацію про норми МГП та обов'язковість їх дотримання.

7. РОЗУМІННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА І ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УКРАЇНИ

Народним депутатам України необхідно знати і розуміти мандат та принципи діяльності МКЧХ і Товариства Червоного Хреста України, щоб підтримувати постійний діалог з ними та сприяти здійсненню їхньої неупередженої гуманітарної місії для добробуту населення, що постраждало внаслідок збройного конфлікту або інших ситуацій насильства (див. **Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця**).

78-річна пані Софія, яка разом з іншими десятима односельчанами залишилася у с. Піски, повертається до свого будинку після розмови з українськими військовими, Донецька область, лютий 2016 р.

III. ОКРЕМІ ПИТАННЯ МГП

1. КОГО ЗАХИЩАЄ МГП

МГП захищає всіх жертв збройних конфліктів — як цивільних осіб, так і комбатантів/бійців, які склали зброю. Характер захисту, який забезпечує МГП, різниться залежно від ситуації (збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру) і залежить від того, чи є об'єкт захисту цивільною особою або ж комбатантом/бійцем, що бере участь у воєнних діях.

1.1. Цивільні особи

Цивільні особи користуються загальним захистом від небезпеки, що виникає у зв'язку з воєнними діями, і не повинні бути об'єктом прямого нападу. Єдиний виняток із цього правила — цивільні особи, які беруть безпосередню участь у воєнних діях, наприклад використовують зброю проти ворога.

Перебуваючи під владою ворога, наприклад на окупованій території, цивільні особи піддаються особливому ризику. Держава-окупант має зобов'язання надавати продукти харчування та предмети медичного призначення. Депортація і примусове переміщення населення заборонені. Також існують обмеження щодо конфіскації або вилучення майна на окупованій території.

1.2. Особи *hors de combat* ¹

Хоча комбатанти та бійці — члени недержавних озброєних груп — користуються захистом від надмірних ушкоджень або невинуватих

---

¹*Hors de combat* (фр.) — поза боєм (примітка перекладача).

страждань, вони не захищені від наслідків воєнних дій. Це означає, що на комбатантів та бійців можна нападати, за виключенням випадків, коли вони припинили брати участь у воєнних діях через хворобу, поранення або потрапляння під владу супротивника та, звичайно, за умови утримання від будь-яких ворожих дій. За цих умов особи, позбавлені боєздатності, повинні користуватися повагою та захистом.

1.3. Поранені, хворі, особи, що зазнали корабельної аварії, та медичні служби

Усі поранені, хворі та особи, які зазнали корабельної аварії, користуються повагою й захистом. Таких осіб необхідно розшукувати, підбирати і дбати про них. Це обов'язок тієї сторони конфлікту, під владою якої вони перебувають. Медичний персонал і медичні установи, транспорт і обладнання повинні користуватися повагою й захистом за будь-яких обставин (див. **Медичний персонал і медичні установи**). Червоний хрест, червоний півмісяць або червоний кристал на білому тлі — розпізнавальні емблеми, які показують, що особи та об'єкти знаходяться під захистом (див. **Використання емблеми**).

ОСНОВНІ ГАРАНТІЇ, НЕЗАЛЕЖНІ ВІД СТАТУСУ ЦИВІЛЬНОЇ ОСОБИ АБО КОМБАТАНТА *HORS DE COMBAT*

Необхідно поважати особу, честь, переконання та релігійні обряди всіх зазначених вище осіб. Зокрема, за будь-яких обставин заборонено вчиняти стосовно осіб, які не беруть або припинили брати участь у воєнних діях, будь-які з таких дій:

- а) посягати на життя, здоров'я, фізичне та психічне благополуччя осіб, зокрема:**
  - вбивати;
  - катувати (фізично або психічно);
  - тілесно карати;
  - калічити;
- б) знущатися над людською гідністю, зокрема принизливо й образливо поводитися, гвалтувати, примушувати до проституції та вчиняти інші напади, що супроводжуються непристойними діями;**
- в) брати заручників;**
- г) застосовувати колективні покарання;**
- д) погрожувати вчинити будь-яку з названих вище дій.**

Маленька мешканка с. Семенівка, постраждалого від обстрілів влітку 2014 р.,
Донецька область

1.4. Жінки та діти

Деякі категорії осіб (зокрема, жінки та діти) під час збройних конфліктів мають особливі потреби і повинні користуватися особливою повагою та захистом.

Дітям потрібно забезпечити належний догляд і допомогу, зокрема продукти харчування, одяг і тонізуючі препарати. Також потрібно вжити всіх можливих заходів, щоб запобігти безпосередній участі у воєнних діях дітей віком до 18 років, а також щоб діти, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок збройного конфлікту, не залишалися напризволяще, щоб за будь-яких обставин полегшити догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та забезпечити їм освіту. Діти, чия свобода обмежена, повинні утримуватися в приміщеннях, окремих від приміщень з дорослими, окрім випадків, коли сім'ї розміщуються в окремих приміщеннях разом.

МГП надає жінкам такий самий захист, як і чоловікам, незалежно від того, чи вони комбатанти, цивільні особи або особи, що перестали брати участь у воєнних діях. Однак, урахувуючи їхні особливі потреби та більшу вразливість, МГП вимагає забезпечити їм особливий захист і зважати на потреби жінок, яких торкнувся збройний конфлікт, зокрема потреби в медичній та іншій допомозі. З вагітними жінками і матерями малолітніх дітей варто поводитися з особливою обережністю. Породіллі та вагітні жінки мають право отримувати медичну допомогу та першочергове лікування за медичними показаннями.

Заборона сексуального насильства однаково стосується як чоловіків, так і жінок. Проте часто саме жінки є жертвами сексуального насильства, що трапляється під час збройних конфліктів. Тому жінки особливо потребують захисту від усіх форм сексуального насильства — наприклад, утримання під вартою окремо від чоловіків крім випадків, коли сім'ї розміщуються в окремих приміщеннях разом. Безпосередньо наглядати за жінками повинні також жінки, а не чоловіки.

Анвар, внутрішньо переміщена особа, в інвалідному візку у супроводі директора санаторію Володимира, Слов'янський курорт, Донецька область, грудень 2014 р.

1.5. Особи з інвалідністю

Люди з інвалідністю щодня зіштовхуються з дискримінацією та бар'єрами, які не дають їм можливості брати участь у суспільному житті нарівні з іншими. Навіть у мирний час особи з інвалідністю часто не можуть користуватися правами людини в повному обсязі. Проте під час збройного конфлікту їхня вразливість та потреба у захисті значно зростають.

Відповідно до МГП люди з інвалідністю в будь-якому випадку користуються загальним захистом як цивільні особи або комбатанти *hors de combat*, якщо вони утримуються від будь-яких ворожих дій. Крім того, особи з інвалідністю, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, мають право на особливі повагу і захист. Це закріплено в нормах МГП про евакуацію та лікування осіб, чия свобода обмежена у зв'язку із конфліктом. Наприклад, МГП передбачає негайну репатріацію військовополонених з інвалідністю, а також вимагає від держави, що затримує особу з інвалідністю, в межах її загального зобов'язання надати медичну допомогу, створити сприятливі умови «для догляду за особами з інвалідністю, зокрема незрячими, й для їх реабілітації, поки вони очікують репатріації». Крім того, МГП передбачає створення зон безпеки та укладення угод для евакуації поранених і хворих, людей похилого віку, дітей і немічних із оточених районів або місцевостей, взятих в облогу.

В останні роки спостерігається значна зміна підходу до задоволення потреб у захисті осіб з інвалідністю. Прийнята в 2006 році Конвенція про права осіб з інвалідністю проголосила соціальну інтеграцію людей з інвалідністю одним із питань захисту прав людини. Україна є учасницею Конвенції про права осіб з інвалідністю, тому зобов'язана розробляти і впроваджувати політику, закони й адміністративні заходи для забезпечення прав, закріплених у Конвенції, та скасувати дискримінаційні закони, постанови, звичаї і практики.

Як вже згадувалося в розділі **МГП і міжнародне право прав людини**, право прав людини продовжує застосовуватися в ситуації збройного конфлікту. Відповідно до статті 11 Конвенції про права осіб з інвалідністю люди з інвалідністю прямо захищені в «ситуаціях ризику», які включають збройні конфлікти, надзвичайні ситуації та стихійні лиха. МГП і правовий режим захисту людей з інвалідністю доповнюють одне одного, оскільки міжнародні договори з МГП лише окреслюють

загальні зобов'язання, в той час як правова регламентація захисту осіб з інвалідністю наповнює їх практичними заходами, яких необхідно вжити для реалізації загальних зобов'язань. Наприклад, положення МГП із переміщення та евакуації осіб містять загальні вимоги про те, щоб при проведенні таких переміщень були забезпечені задовільні умови проживання, гігієни, охорони здоров'я, безпеки та харчування. Правовий режим захисту осіб з інвалідністю може доповнити ці загальні вимоги практичними рекомендаціями, наприклад про доступність транспорту для евакуації або переміщення та наявність санітарно-побутових умов для людей з інвалідністю, або звернути увагу відповідних органів влади на необхідні вимоги до розподілу продуктів харчування. Аналогічне зобов'язання вживати запобіжних заходів, зокрема для «ефективного завчасного попередження», повинно враховувати потреби в захисті людей з інвалідністю, наприклад нечуючих, незрячих або людей з обмеженими розумовими можливостями (щоб зробити відповідну інформацію доступною для них).

Наголошення на допомозі постраждалим у міжнародних договорах про використання певних видів зброї (див. **Допомога постраждалим**) наближує МГП до багатьох положень Конвенції про права осіб з інвалідністю. Після завершення збройного конфлікту реалізація всіх статей Конвенції про права осіб з інвалідністю щодо соціальної інтеграції в галузі освіти, зайнятості та суспільного життя передбачає ефективну допомогу жертвам збройного конфлікту, які набули інвалідність.

Запобігання інвалідності

МГП передбачає, що в разі будь-якого збройного конфлікту право сторін вибирати методи або засоби ведення війни не є необмеженим, і забороняє використовувати засоби і методи ведення війни, які можуть завдати надмірних ушкоджень чи невинуватених страждань.

Засіб або метод ведення війни вважається таким, що завдає надмірних ушкоджень чи невинуватених страждань, якщо (1) його застосування призведе до неминучої смерті або (2) його застосування неминуче призведе до серйозної постійної інвалідності. Останнім часом деякі види зброї, застосування яких призводить до постійної інвалідності, є предметом міжнародного регулювання (переважно заборони). Наприклад, це — зброя, що викликає постійну сліпоту, запальна зброя, протипіхотні міни або касетні боєприпаси.

Допомога постраждалим

Держави мають вживати заходів для надання допомоги постраждалим від зброї, що використовується у збройному конфлікті. Низка основних міжнародних договорів про використання зброї містить зобов'язання щодо надання допомоги постраждалим від зброї, використання якої вони регулюють.

• **Конвенція про заборону протипіхотних мін 1997 року** вимагає, щоб після завершення активних бойових дій проблема інвалідності широко враховувалася при вирішенні питань охорони здоров'я, реабілітації, освіти, зайнятості та розвитку населення. Пріоритетні підходи до цього мають бути недискримінаційними та всеосяжними, передбачати активну участь населення і враховувати гендерні особливості та різноманітність поглядів.

• **Протокол про вибухонебезпечні предмети-наслідки війни (Протокол V) 2003 року до Конвенції про конкретні види звичайної зброї 1980 року** зазначає у частині 2 статті 8, що кожна держава-учасниця, «яка спроможна це зробити, надає допомогу в догляді за жертвами вибухонебезпечних предметів-наслідків війни, у їх реабілітації та соціально-економічній реінтеграції».

У 2008 році з метою посилення цього зобов'язання держави-учасниці затвердили План дій з надання допомоги постраждалим. Цей План містить зобов'язання, що стосуються надання медичної допомоги з урахуванням віку та гендерних аспектів, реабілітації, психологічної підтримки та допомоги з соціальною інтеграцією; збору даних; співпраці з іншими державами і міжнародними організаціями; розробки національних законів і політик, спрямованих на надання допомоги постраждалим; а також консультацій з постраждалими та їхніми представницькими організаціями.

Грунтуючись на змінах до цих двох договорів, до Конвенції з касетних боєприпасів 2008 року включено докладніші положення про надання допомоги постраждалим (див. **Використання касетних боєприпасів під час ведення воєнних дій у населених пунктах**).

Закон України «Про протимінну діяльність в Україні» № 2642 від 06.12.2018 також передбачає медичну, психологічну, професійну та соціальну допомогу особам, постраждалим від вибухонебезпечних предметів.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ

Ратифікувати всі відповідні міжнародні договори про використання зброї та забезпечити їх належну імплементацію. Крім того, особливе значення мають такі кроки:

- очищення забруднених територій, що безпосередньо пов'язано з профілактикою інвалідності;
- різнопланові заходи з надання допомоги постраждалим (медична допомога і реабілітація, освіта та зайнятість, психологічна допомога, соціальне забезпечення, виплата компенсацій тощо);
- забезпечення того, щоб програми гуманітарної допомоги, в тому числі, розроблені для внутрішньо переміщених осіб, були інклюзивними і передбачали активну участь усіх категорій населення.

1.6. Внутрішньо переміщені особи (ВПО)

ВПО захищені різними зводами норм права, зокрема національним законодавством, міжнародним правом прав людини, а також МГП, якщо вони перебувають у державі, що знаходиться у ситуації збройного конфлікту. Норми МГП можуть допомогти запобігти переміщенню, оскільки прямо забороняють примушувати цивільних осіб залишати свої місця проживання, крім випадків, коли цього вимагають безпека цивільного населення чи особливо вагомі причини воєнного характеру. Переміщене населення має отримувати допомогу у вигляді найнеобхідніших речей: житла, продуктів харчування та медичної допомоги. Переміщені особи мають право на добровільне і безпечне повернення до своїх домів або до місць свого звичайного проживання негайно після зникнення причин, що обумовили їхнє переміщення. До прикладів практичних заходів, які вживають для сприяння добровільному і безпечному поверненню та реінтеграції переміщених осіб, належать: забезпечення безпечного повернення, зокрема розмінування; надання допомоги для задоволення основних потреб (житла, продуктів харчування, води і медичної допомоги); надання будівельних інструментів та матеріалів, предметів домашнього вжитку і сільськогосподарських знарядь праці, насіння і добрив; відновлення роботи шкіл, навчальних програм і програм професійної перепідготовки.

Окрім можливості повернутися до місць свого походження або звичайного проживання переміщені особи мають також можливість добровільно переселитися до іншої частини країни.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ ДЛЯ ВПО

Незалежно від причин, які призвели до внутрішнього переміщення населення, першочергова відповідальність за захист ВПО покладена на національний уряд. Проте за відсутності надійної всеосяжної правової бази для регулювання різних аспектів, пов'язаних із внутрішнім переміщенням, Парламент може відігравати ключову роль щодо вжиття заходів, спрямованих на ефективне та своєчасне реагування на потреби ВПО.

Попри помітний прогрес у законодавстві, спрямованому на захист основних потреб ВПО, низка питань досі викликають стурбованість. Верховній Раді України необхідно розглянути наведені нижче законодавчі ініціативи, що може значно покращити становище ВПО в Україні:

- забезпечити повну інтеграцію в національне законодавство норм і стандартів міжнародного права щодо захисту ВПО — щодо потреб у житлі, освіті, охороні здоров'я та захисті, які виникають у зв'язку із внутрішнім переміщенням;
- стежити за тим, чи враховує Уряд при розробці законодавства щодо захисту населення особливі потреби в захисті для різних категорій переміщеного населення та для груп осіб з особливими потребами серед них;
- запровадити спеціальні процедури для полегшення раннього виявлення, реєстрації та документування внутрішньо переміщених дітей без супроводу або розлучених зі своїми сім'ями, приділяючи належну увагу ситуаціям, коли відсутні нотаріально завірених дозвільні документи від батьків або законних опікунів;
- приводити законодавство з питань ВПО у відповідність до міжнародних зобов'язань України, а також до вимог Конституції України, зокрема запровадити ефективний механізм для компенсації пошкодженої власності ВПО. Крім того, забезпечити незалежність виплат певних регулярних соціальних платежів та пенсій від реєстрації особи як ВПО.

1.7. Особи, чия свобода обмежена у зв'язку з конфліктом

МГП захищає всіх, хто не бере або припинив брати безпосередню участь у воєнних діях. На додаток до загального захисту, що надається особам *hors de combat*, МГП забезпечує особливий захист осіб, чия свобода обмежена у зв'язку з конфліктом. Залежно від міжнародного або неміжнародного характеру збройного конфлікту існують вагомі відмінності, що стосуються статусу особи, свобода якої обмежена, і можливості почати її кримінальне переслідування за безпосередню участь у воєнних діях.

Військовополонені та інтерновані цивільні особи в міжнародних збройних конфліктах

Військовополонені — це комбатанти, захоплені в полон в ситуації збройного конфлікту міжнародного характеру. Держава, що затримує, може безстроково інтернувати військовополонених. Таке інтернування є не формою покарання, а засобом запобігання подальшої участі захоплених комбатантів у конфлікті. Проте військовополонені повинні бути негайно звільнені та репатрійовані після припинення активних воєнних дій або навіть під час воєнних дій, якщо військовополонений серйозно хворий або важко поранений. Держава, що затримує, може почати кримінальне переслідування військовополонених і затримувати їх за воєнні злочини та інші порушення МГП, які вони, можливо, скоїли, але не за сам факт безпосередньої участі у воєнних діях, оскільки комбатанти (особи зі складу збройних сил певної держави) мають на це законне право.

Сторона в конфлікті може інтернувати цивільне населення тільки тоді, коли це абсолютно необхідно для забезпечення безпеки держави, що затримує. Інтернування — захід безпеки і не може бути використане як покарання.

Умови поводження та утримання під вартою для інтернованих цивільних осіб викладені в Женевській конвенції IV, а для військовополонених — в Женевській конвенції III. Із обома категоріями інтернованих — цивільними особами і військовополоненими — необхідно поводитися гуманно за будь-яких обставин. МГП захищає їх від актів насилля чи залякувань, а також від образ та цікавості публіки. Вони мають право на повагу до їхнього життя, гідності, особистих прав, політичних, релігійних та інших переконань. МГП також встановлює мінімальні умови для утримання під вартою щодо місця утримання, харчування,

Огорожа з колючого дроту за межами тюремного блоку в Дніпропетровській виправній колонії, м. Дніпро, грудень 2016 р.

одягу, гігієни та медичної допомоги. Інтерновані цивільні особи та військовополонені повинні мати можливість обмінюватися новинами зі своїми родинами.

**Особи, свобода яких обмежена у зв'язку
зі збройним конфліктом неміжнародного характеру**

Особи, свобода яких обмежена в ситуації збройних конфліктів неміжнародного характеру, зокрема члени недержавних збройних груп, які постійно беруть участь у воєнних діях, не отримують статус військовополоненого (який має місце тільки в міжнародних збройних конфліктах). На відміну від комбатантів, які при захопленні мають право на отримання статусу військовополоненого, членів недержавних збройних груп можна притягнути до відповідальності за безпосередню участь у воєнних діях відповідно до національного законодавства.

Із особами, свобода яких обмежена під час збройного конфлікту неміжнародного характеру, необхідно за будь-яких обставин поводитися гуманно та без будь-якої дискримінації. МГП передбачає для цієї категорії осіб справедливий судовий розгляд зі збереженням усіх необхідних судових гарантій. Поранені та хворі, свобода яких була обмежена, повинні в максимально можливому обсязі отримувати медичну допомогу та увагу, яких вимагає їхній стан. Норми МГП однаково обов'язкові до виконання для держав і недержавних збройних груп.

Захист, що надають особам, свобода яких обмежена, описаний для збройних конфліктів неміжнародного характеру менш докладно та чітко, ніж для збройних конфліктів міжнародного характеру. Наприклад, у праві, застосовуваному в контексті неміжнародного збройного конфлікту, не викладено зобов'язання звільнити і передати додому осіб, які важко поранені або серйозно хворі, як це передбачено для збройного конфлікту міжнародного характеру. Практика ж численних збройних конфліктів неміжнародного характеру показала, що сторони визнали існування проблеми та забезпечили повернення таких осіб додому. Багато сторін конфліктів застосували відповідні положення Женевської конвенції III, уклавши спеціальні угоди (див. **Актуальність звичаєвого МГП і спеціальних угод в умовах конфлікту неміжнародного характеру**).

ВІЗИТИ МКЧХ ДО ЗАТРИМАНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ УСІХ ВИДІВ

Під час збройних конфліктів міжнародного характеру представники МКЧХ повинні мати регулярний доступ до військовополонених або інтернованих цивільних осіб із метою перевірки умов їх утримання та відновлення контактів між цими особами та їхніми сім'ями. З цією ж метою МКЧХ може скористатися своїм «правом гуманітарної ініціативи» й запропонувати свої послуги сторонам збройного конфлікту неміжнародного характеру, щоб відвідати всіх осіб, свобода яких була обмежена з причин, пов'язаних з конфліктом.

Візити МКЧХ сприяють запобіганню насильницьких зникнень, позасудових страт, катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання. Отже, життєво важливо, щоб пропозицію МКЧХ про відвідування осіб, свобода яких обмежена в ситуації збройного конфлікту неміжнародного характеру, було розглянуто сумлінно, в дусі доброї волі, всіма сторонами конфлікту, в тому числі недержавними збройними групами, і щоб така пропозиція не зустріла їхньої необґрунтованої відмови.

1.8. Особи, зниклі безвісти

Під час збройного конфлікту, а також в інших ситуаціях насильства, природних або техногенних катастроф, у результаті переміщень населення і міграції сім'ї часто не мають новин про своїх близьких і вимушені стикатися з дуже суворою реальністю.

Зниклими безвісти є особи, про яких сім'ї не мають жодних новин та/або які на основі достовірної інформації вважаються зниклими безвісти, незалежно від ситуації.

Обставини, за яких зникають люди, різняться. Члени збройних сил або збройних формувань можуть бути оголошені зниклими безвісти після смерті, якщо вони не мали при собі необхідних для ідентифікації засобів, наприклад персональних жетонів. Особи, яких захопили в полон, затримали або викрали, можуть бути таємно ув'язнені або утримуватися в невідомому місці та померти в ув'язненні. Такі затримані можуть зникати безвісти, якщо родини не знають їхнього місця перебування або не мають дозволу відвідувати їх чи навіть листуватися з ними, а також коли відомості про таких осіб не записують належним чином або ж записи, що містять таку інформацію, приховані або знищені.

Люди, які переміщуються (внутрішньо переміщені особи та біженці), часто втрачають «слід» своїх родичів через поспіх під час порятунку втечею. Діти зникають після розлучення зі своїми сім'ями, які були змушені тікати від збройного конфлікту або інших надзвичайних ситуацій.

Oleg Gerasymenko/CRC

Офіційна церемонія відкриття фотовиставки МКЧХ «Невідомість. Сім'ї зниклих безвісти з обох сторін конфлікту». Родичка зниклого безвісти дає інтерв'ю, м. Київ, 30 серпня 2016 р.

Багато людей вважаються зниклими безвісти після подій, супроводжуваних численними людськими жертвами. Часто тіла жертв залишаються лежати на місці загибелі людей, їх поспіхом ховають, перевозять до іншого місця або навіть знищують. Зрештою, навіть коли тіло ексгумоване і проводиться його посмертне вивчення, інформація, яка може бути зачіпкою до ідентифікації померлої особи, не завжди зберігається та оброблюється належним чином.

У ситуаціях збройного конфлікту конкретні зобов'язання за МГП щодо зниклих безвісти осіб обумовлені, насамперед, правом родин знати про долю своїх родичів. Для забезпечення цього права сторони збройного конфлікту повинні докладати всіх зусиль, щоб розшукати зниклих безвісти осіб та сприяти розслідуванню запитів, зроблених членами сімей зниклих. У межах цих зобов'язань кожна зі сторін конфлікту має запобігати зникненням та вести облік померлих осіб. Так само персональні дані осіб, позбавлених волі, потрібно записувати. Наявну інформацію необхідно надсилати родинам і відповідним органам влади. Крім того, МКЧХ має мандат на відвідування осіб, чия свобода обмежена у зв'язку з конфліктом (див. **Візити МКЧХ до затриманих осіб під час збройних конфліктів усіх видів**). У такий спосіб можна запобігти зникненням, а також позасудовим стратам, катуванню та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження та покарання.

Першочергове завдання — з'ясувати, чи зниклі безвісти особи живі або мертві, вирішити проблеми, спричинені зникненням, чи то внаслідок відсутності осіб, чи то внаслідок смерті, і, звичайно, питання про те, чому особи взагалі зникли.

Зобов'язання вести облік зниклих безвісти осіб підкріплено зобов'язанням записувати всю наявну інформацію перед похованням померлих. Мертвих осіб необхідно ховати з пошаною, а їхні могили слід поважати і належним чином доглядати за ними. Сторони конфлікту повинні намагатися сприяти поверненню людських рештків, якщо ворожа сторона конфлікту або родичі померлого звертаються з таким проханням.

МГП ВИЗНАЄ ПРАВО РОДИН ЗНАТИ ПРО ДОЛЮ РІДНИХ, ЯКІ ЗНИКЛИ БЕЗВІСТИ, ТА ПОКЛАДАЄ ВІДПОВІДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ НА ВСІ СТОРОНИ КОНФЛІКТУ, ЗОКРЕМА ЩОДО РОЗШУКУ І ВСТАНОВЛЕННЯ ДОЛІ ТАКИХ ОСІБ.

Як показує практика, ексгумація може бути дієвим способом встановлення долі зниклих безвісти осіб; можливі шляхи розшуку та обліку зниклих безвісти осіб включають в себе створення спеціальних комісій або інших механізмів розшуку.

Дотримання всіх викладених вище правил значно полегшує подальшу ідентифікацію. Щоб централізувати необхідну інформацію й мати можливість ефективно опрацьовувати запити про розшук, держави зобов'язані після початку збройного конфлікту міжнародного характеру створити Національне інформаційне бюро. Так само у випадку збройного конфлікту неміжнародного характеру важливо створити Національну комісію з питань зниклих безвісти осіб, яка координуватиме роботу всіх відповідних органів і централізуватиме всю наявну інформацію.

Щоб мати змогу надавати вичерпні відповіді родинам зниклих безвісти осіб щодо долі близьких, МКЧХ рекомендує сторонам збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру створити з винятково гуманітарною метою координаційний механізм за участю сторін. Варто пам'ятати, якщо в однієї зі сторін бракує інформації про зниклу особу, інша сторона може доповнити її. Під час зустрічі координаційного механізму можна поєднати і скласти в єдине ціле всю інформацію, необхідну для з'ясування долі та місця перебування особи. У таких випадках МКЧХ відіграє свою традиційну роль нейтрального посередника між сторонами конфлікту, очолюючи координаційний механізм.

Окрім права знати про долю близьких, родини зниклих безвісти осіб також мають особливі психосоціальні, фінансові, медичні, адміністративні та юридичні потреби. Ці потреби повинні вирішувати відповідні органи в межах комплексного підходу, що включає низку основних методів, серед яких: внесення змін до національного законодавства, створення механізму компенсації, створення програм психосоціальної підтримки тощо.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ

Як свідчить практика, в ситуаціях збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру порушення МГП і прав людини стосуються в більшості випадків зниклих безвісти осіб. Тож суворе дотримання правових норм значною мірою сприятиме запобіганню зникнень людей.

Проте органи влади можуть також робити конкретніші кроки, мета яких з'ясувати долі зниклих безвісти осіб і надавати допомогу сім'ям, які не отримують новин про своїх рідних. А саме:

- У 2018 році Верховна Рада України прийняла Закон «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» № 2505-VIII, який регулює різні аспекти, що стосуються зниклих безвісти. Роль Парламенту щодо даних питань може продовжуватись у вигляді заохочення Уряду належно імплементувати законодавство щодо осіб, зниклих безвісти.
- Потрібно збирати всі необхідні дані та належно обробляти їх для розшуку зниклих безвісти осіб. У цьому контексті Верховна Рада України покликана заохочувати і підтримувати діяльність Національної комісії з питань зниклих безвісти осіб, яка централізуватиме всі дані про зниклих безвісти осіб і координуватиме роботу відповідних органів.
- Для забезпечення ефективності системи розшуку зниклих безвісти осіб вирішальним є обмін усією важливою інформацією між усіма сторонами збройного конфлікту. З цією метою Верховній Раді України рекомендовано підтримати ідею створення координаційного механізму за участю протилежної сторони і пояснити громадськості значення такого кроку.

2. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ ПОТРЕБИ НАСЕЛЕННЯ

Держава має першочергове зобов'язання забезпечувати потреби населення, що перебуває під її юрисдикцією. Ця норма міжнародного права впливає з концепції державного суверенітету. На сьогодні практичний досвід держав свідчить про те, що суверенітет держави розуміється як її відповідальність, зокрема, за безпеку і життя громадян та осіб під її юрисдикцією, за сприяння економічному і соціальному добробуту таких осіб, повагу до людської гідності та захист прав людини і основних свобод.

У внутрішньодержавному сенсі суверенітет — здатність приймати обов'язкові до виконання рішення щодо людей і ресурсів, що перебувають на території держави. Однак влада держави не абсолютна, а певною мірою обмежена. Інакше кажучи, повноваження держави внутрішньо регулюються конституційними механізмами поділу влади та ззовні обрамлені її міжнародними зобов'язаннями.

Відповідно до Конституції України, суверенітет України поширюється на всю її територію. Крім того, людина, її життя, здоров'я, гідність та безпека, визнана Конституцією як найвища соціальна цінність, а головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

ДЕРЖАВА МАЄ ПЕРШОЧЕРГОВЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ ПОТРЕБИ НАСЕЛЕННЯ, ЩО ПЕРЕБУВАЄ ПІД ЇЇ ЮРИСДИКЦІЄЮ.

У РАЗІ ВТРАТИ КОНТРОЛЮ НАД ПЕВНОЮ ЧАСТИНОЮ ТЕРИТОРІЇ ДЕРЖАВА ЗОБОВ'ЯЗАНА ПРОВОДИТИ ТАКУ ПОЛІТИКУ ТА ВЖИВАТИ ТАКИХ ЗАХОДІВ, ЩО МАЮТЬ ВПЛИВ НА НАСЕЛЕННЯ, ЯКЕ ПРОЖИВАЄ НА НЕПІДКОНТРОЛЬНІЙ ЧАСТИНІ ТЕРИТОРІЇ, ЯКІ В ВІДПОВІДАЛИ КОНСТИТУЦІЙНОМУ ЛАДУ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ МІЖНАРОДНИМ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМ.

МКЧХ доставив питну воду в школи, дитячі садки та лікарні Донбасу, Донецька область, червень 2017 р.

На міжнародному рівні держава де-юре здійснює свою юрисдикцію в силу свого територіального суверенітету над усіма особами в межах своїх кордонів. Відповідно держава зобов'язана поважати гарантовані міжнародним правом права людини в мирний час і під час збройного конфлікту. Це також стосується поведінки держави щодо осіб, які перебувають на тій частині її території, над якою вона де-факто втратила контроль. Хоча держава не може відповідати за дії чи бездіяльність структур, які не є її представниками (в ситуації, коли недержавна сторона конфлікту отримала повний контроль над частиною території країни), вона продовжує здійснювати, принаймні де-юре, суверенітет над усією своєю територією. Наприклад, держава може приймати законодавство для вирішення питань своєї території, яку на цей момент не контролює. Тому всі заходи, зокрема законодавчі та адміністративні, здійснювані стосовно населення, яке проживає на непідконтрольній частині території, повинні відповідати конституційному ладу держави та її міжнародним зобов'язанням.

На випадок збройного конфлікту МГП містить низку норм, що вимагають забезпечення основних потреб постраждалого населення і надання йому предметів першої необхідності. Зокрема, МГП категорично забороняє використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення війни. Ця заборона додатково підкріплена посиленням захистом об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення, таких як запаси продуктів харчування, споруди для забезпечення питною водою й запаси останньої (див. **Об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, зокрема вода**). Відповідно такі заходи, як обмеження водо- та електропостачання, а також економічні блокади, викликають стурбованість щодо зобов'язань України відповідно до міжнародного права, включаючи міжнародне право прав людини і МГП.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ

Якщо для виживання постраждалого внаслідок збройного конфлікту населення необхідні захист і допомога, Верховна Рада України покликана ретельно розглянути всі парламентські та урядові акти, які можуть мати вплив (як позитивний, так і негативний) на населення, яке проживає в районах, постраждалих від конфлікту, незалежно від того, перебувають вони під контролем органів влади чи ні. Ці акти повинні відповідати обов'язку забезпечувати надання основних послуг у районах, що постраждали від конфлікту, та захищати об'єкти цивільної інфраструктури від несприятливих наслідків конфлікту.

3. ГУМАНІТАРНИЙ ДОСТУП

Збройні конфлікти зумовлюють значні потреби в гуманітарній допомозі. Як правило, гуманітарна допомога — це допомога та дії, спрямовані на рятування життів, полегшення страждань і захист людської гідності під час і після завершення антропогенних криз (наприклад, збройних конфліктів) і стихійних лих. Вона відрізняється від благодійності, яка є системою вільного надання грошей, продуктів харчування або допомоги тим, хто їх потребує через хворобу, бідність або відсутність домівки, або будь-якій організації, створеній для такого надання грошей або допомоги. Гуманітарна допомога спрямована

на задоволення потреб під час певної ситуації (криз і катастроф), а благодійність передбачає надання допомоги не лише в межах таких ситуацій. Крім того, одним із основних принципів гуманітарної допомоги є те, що вона повинна надаватися неупереджено та без будь-якої дискримінації всім особам, які її терміново потребують. Особи та організації, які надають благодійну допомогу, можуть виключити певні групи осіб, незважаючи на їхні потреби.

Часто в умовах збройного конфлікту цивільне населення позбавлене предметів першої необхідності (продуктів харчування, води та притулку) і не має доступу до медичної допомоги та інших важливих послуг. Причини цього різні. Але відповідно до МГП сторони конфлікту несуть першочергову відповідальність за забезпечення основних потреб цивільних осіб і цивільного населення, яке вони контролюють. Однак якщо вони не в змозі або не бажають виконувати свої зобов'язання, допомогу можуть надавати інші суб'єкти, наприклад неупереджені гуманітарні організації, за умови погодження таких операцій із залученою стороною (залученими сторонами). Умови надання згоди можуть змінюватися залежно від ситуації.

**СТОРОНИ КОНФЛІКТУ НЕСУТЬ ПЕРШОЧЕРГОВУ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОТРЕБ
ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ, ЯКЕ ВОНИ КОНТРОЛЮЮТЬ.
ЯКЩО ПОТРЕБИ НАСЕЛЕННЯ З РІЗНИХ ПРИЧИН
НЕ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬСЯ, СТОРОНИ КОНФЛІКТУ ПОВИННІ
НАДАТИ ДОЗВІЛ І СПРИЯТИ ШВИДКОМУ ТА
БЕЗПЕРЕШКОДНОМУ НАДХОДЖЕННЮ ГУМАНІТАРНОЇ
ДОПОМОГИ, ЯКА МАЄ НЕУПЕРЕДЖЕНИЙ ТА
НЕДИСКРИМІНАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР, А ТАКОЖ ПІДЛЯГАЄ
КОНТРОЛЮ З БОКУ СТОРІН КОНФЛІКТУ.**

Звичаєве МГП встановлює, що сторони конфлікту повинні надавати дозвіл і сприяти швидкому і безперешкодному надходженню гуманітарної допомоги до цивільних осіб, що її потребують, за умови, що така допомога має неупереджений характер, здійснюється без дискримінації і підлягає контролю з боку сторін конфлікту.

Зобов'язання надавати дозвіл і сприяти надходженню гуманітарної допомоги належить до заходів, що забезпечують загальну ефективність діяльності гуманітарних організацій, наприклад шляхом максимального спрощення адміністративних процедур.

Щоб виконувати свої завдання, гуманітарні організації повинні мати швидкий і безперешкодний доступ до постраждалих, навіть якщо допомога призначена для населення, що перебуває під контролем супротивника. Проте швидкий і безперешкодний доступ не варто розуміти як необмежене право гуманітарного доступу. Навіть якщо послуги, запропоновані неупередженою гуманітарною організацією, прийняті стороною конфлікту, зацікавлені сторони мають право контролювати механізм доставки допомоги (наприклад, перевіряти гуманітарний та неупереджений характер допомоги або обговорювати технічні аспекти її доставки). У будь-якому випадку заходи контролю не повинні надмірно затримувати гуманітарні операції, перешкоджати швидкому розгортанню або унеможливлювати їх реалізацію.

Крім того, як наслідок зобов'язання надавати дозвіл і сприяти проведенню гуманітарних операцій, МГП передбачає свободу пересування уповноваженого гуманітарного персоналу, що є необхідним для здійснення ним своїх функцій.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ

Питання гуманітарної допомоги та гуманітарного доступу до постраждалого населення вимагає вжиття різних заходів, що сприяють вільному проходженню гуманітарної допомоги та пересуванню гуманітарного персоналу.

Парламент може заохочувати та підтримувати Уряд у прийнятті процедур, що спрощують гуманітарний доступ та доставку гуманітарної допомоги неупередженими гуманітарними організаціями.

Операційний блок лікарні №21 в Київському районі м. Донецьк, що знаходилась під обстрілами і залишилася без електропостачання, води та опалення, лютий 2015 р.

4. НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА ВІДПОВІДНІ ПРОБЛЕМИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

4.1. Медичний персонал і медичні установи

Із початком бойових дій медичні служби стають особливо необхідними, але саме тоді вони — найуразливіші. Лікарі та медсестри, водії карет швидкої допомоги і фельдшери, лікарні та медичні центри і навіть поранені та хворі можуть ставати об'єктами нападу. Збройне насильство може порушити функціонування системи охорони здоров'я тоді, коли люди найбільше потребують медичної допомоги. Негативні наслідки є катастрофічними для постраждалих. Комбатанти і цивільні особи вмирають тільки тому, що не мають можливості вчасно отримати медичну допомогу.

**МЕДИЧНИЙ, ДОПОМІЖНИЙ ТА ДУХОВНИЙ ПЕРСОНАЛ,
А ТАКОЖ МЕДИЧНІ ФОРМУВАННЯ І САНІТАРНО-ТРАНСПОРТНІ
ЗАСОБИ ЗАХИЩЕНІ МГП.**

**СТОРОНИ КОНФЛІКТУ ПОВИННІ ГАРАНТУВАТИ ПОВАГУ
МЕДИЧНОЇ ЕТИКИ І, ЗОКРЕМА, ПОВИННІ УТРИМУВАТИСЯ
ВІД ПЕРЕСЛІДУВАННЯ АБО ПОКАРАННЯ МЕДИЧНОГО
ПЕРСОНАЛУ ЗА ВИКОНАННЯ НИМ ПРОФЕСІЙНИХ
ОБОВ'ЯЗКІВ БЕЗ ДИСКРИМІНАЦІЇ.**

Положення МГП, призначені для захисту поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, також захищають медичний, допоміжний та духовний персонал, а також медичні формування і санітарно-транспортні засоби. На полі бою згаданий вище персонал не повинен піддаватися нападам і повинен мати можливість виконувати свої медичні або релігійні обов'язки. Представники медичного та духовного персоналу, що потрапляють під владу супротивника, не вважаються військовополоненими і можуть бути затримані лише у зв'язку з потребами військовополонених. Медичний персонал зобов'язаний дотримуватися правил медичної етики, поважати принцип нейтралітету і надавати медичну допомогу в максимальних межах наявних ресурсів, з мінімально можливою затримкою та без будь-якої дискримінації. Фундаментальна вимога МГП передбачає, що встановлення пріоритетності лікування осіб можливе тільки на основі медичних показань. Отже, сторони конфлікту повинні гарантувати повагу медичної етики і утримуватися від переслідування або покарання медичного персоналу за виконання ним професійних обов'язків без дискримінації.

Як військовий, так і цивільний медичний персонал, спеціально призначений для виконання тільки медичних обов'язків, має право на повагу та захист за будь-яких обставин. Сторони збройного конфлікту повинні утримуватися від прямого нападу чи будь-якого іншого заподіяння шкоди пораненим і хворим, медичному персоналу,

медичним формуванням, установам і санітарно-транспортним засобам, а також зобов'язані вживати всіх необхідних запобіжних заходів, щоб захистити медичні формування або санітарно-транспортні засоби від перекресного вогню, в тому числі переконавшись, що вони не перебувають в безпосередній близькості від воєнних цілей.

Захист, яким користуються медичні заклади, діє, допоки вони не починають поза своїми гуманітарними функціями вчиняти дії, що шкодять противнику. Однак у таких випадках їхній захист втрачається тільки після того, як закладу зроблено завчасне попередження, і таке попередження залишилося без уваги.

Для полегшення ідентифікації медичного персоналу, медичних формувань, санітарно-транспортних засобів і матеріалів медичного призначення Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них дозволяють використання емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала, які є міжнародно визнаними символами та візуально позначають нейтральну і неупереджену допомогу та захист, на які, відповідно до МГП, мають право поранені та хворі в умовах збройного конфлікту.

4.2. Використання емблеми

Емблема (Червоного Хреста, Червоного Півмісяця або Червоного Кристала), насамперед, призначена для використання як захисний засіб медичними службами збройних сил на землі, на морі і в повітрі. З безпосереднього дозволу відповідних державних органів та під їхнім контролем захисну емблему можуть також використовувати під час збройного конфлікту цивільний медичний персонал, лікарні та інші цивільні медичні формування і санітарно-транспортні засоби,

Емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала

метою яких є лікування і догляд за пораненими, хворими та особами, що зазнали корабельної аварії. Оскільки емблема повинна захищати певних осіб та об'єкти під час збройного конфлікту, вона має бути настільки великою, наскільки це можливо, щоб її було видно навіть з великої відстані.

Будь-яке використання емблеми під час збройного конфлікту або в мирний час, яке безпосередньо не дозволено МГП, є зловживанням і заборонене.

Захист і повага емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала — важливі складові міжнародного гуманітарного права. Будь-яке зловживання емблемами послаблює їхній захисний ефект і підриває ефективність допомоги, що надається жертвам конфлікту.

Женевські конвенції зобов'язують держави прийняти національне законодавство, що регулює використання емблем.

В Україні емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала захищені, а їх використання регулює Закон України від 08.07.1999 № 862-XIV «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» (далі — Закон про символіку). Закон про символіку містить загальні правила використання емблем із розпізнавальною та захисною функціями. Він регулює використання емблеми Червоного Хреста медичною службою Збройних сил України під час збройного конфлікту для позначення медичного персоналу, медичних формувань і санітарно-транспортних засобів на суші, на морі і в повітрі.

Закон про символіку також передбачає, що під час збройного конфлікту емблемою Червоного Хреста, яка використовується із захисною метою за спеціальним дозволом Міністерства охорони здоров'я України та під його контролем, позначають цивільний медичний персонал, цивільні лікарні та інші цивільні медичні формування, будівлі, обладнання, медичні матеріали, а також цивільні санітарно-транспортні засоби тощо. Інакше кажучи, використання Червоного Хреста без такого дозволу незаконне, навіть якщо він використовується медичною установою.

Відповідно до статті 19 Закону про символіку використання емблем контролюють Міністерство оборони України та Міністерство охорони здоров'я України.

Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (у редакції від 30.12.2020) розрізняє незаконне використання емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала за загальних обставин (стаття 445), а також зловживання емблемами в районі воєнних дій (стаття 435). В останньому випадку покарання суворіше і передбачає позбавлення волі на строк до двох років.

Уряди та національні товариства держав зобов'язані сприяти підвищенню обізнаності та поваги щодо всіх трьох емблем: Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала. Досі це залишається проблемою в багатьох країнах, зокрема в Україні. Хоча українське законодавство містить відповідні норми щодо захисту емблем, правові приписи мають недостатню практичну реалізацію, тому по всій країні можна спостерігати випадки зловживання емблемою.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ

Верховна Рада України може заохочувати Уряд (зокрема, Міністерство оборони і Міністерство охорони здоров'я) вжити всіх необхідних заходів та здійснити практичні кроки, щоб забезпечити суворіше дотримання Закону про символіку.

5. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ І НОРМИ МГП, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ ВЕДЕННЯ ВОЄННИХ ДІЙ

Як зазначено у вступі до цього посібника, навіть у війни є певні межі. Обмеження шляхів ведення війни існували протягом століть. Часто поведінка на війні була питанням неписаних правил. У таких випадках наслідки війни обмежувалися загальним розумінням гуманності. Сьогодні існують три основні принципи, які визначають, як сторона збройного конфлікту може здійснювати військові операції, тобто вести воєнні дії. Це — принципи розрізнення, пропорційності та зобов'язання вживати запобіжних заходів. Ці принципи спрямовані на захист цивільних осіб від наслідків воєнних дій. На додаток до цих принципів існує заборона щодо заподіяння надмірних ушкоджень

Пошкоджений мікроавтобус у с. Семенівка, Донецька область, вересень 2014 р.

чи невинуватих страждань, яка захищає законні воєнні цілі — комбатантів або осіб, що беруть участь у воєнних діях. Ці положення МГП, як і всі інші, не ґрунтуються на принципі взаємності, тобто ймовірні порушення МГП однією зі сторін конфлікту жодною мірою не звільняють іншу сторону від її зобов'язання дотримуватися МГП.

**ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ ВОЄННИХ ДІЙ ҐРУНТУЮТЬСЯ НА ТРЬОХ
ОСНОВНИХ ПРИНЦИПАХ:**

- **РОЗРІЗНЕННЯ;**
- **ПРОПОРЦІЙНОСТІ;**
- **ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВЖИТИ ПРАКТИЧНО МОЖЛИВИХ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ З МЕТОЮ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ВІД НАСЛІДКІВ ПРОВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОПЕРАЦІЇ.**

5.1. Розрізнення

Принцип розрізнення вимагає від сторін збройного конфлікту завжди розрізнити цивільних осіб і цивільні об'єкти, з одного боку, та комбатантів (бійців) і воєнні цілі, з іншого. Сторона збройного конфлікту може нападати тільки на комбатантів (бійців) або воєнні цілі. Цивільне населення та окремі цивільні особи не можуть ставати об'єктом нападу, якщо та доки вони не беруть безпосередню участь у воєнних діях.

Крім того, МГП виділяє окрему категорію об'єктів, які користуються особливим захистом (див. **Об'єкти, яким МГП надає спеціальний захист**).

5.2. Пропорційність

Сторони збройного конфлікту повинні вживати заходів, щоб віддалити, наскільки це можливо, воєнні цілі від населених районів. Насправді воєнні цілі часто розташовані в безпосередній близькості від цивільних об'єктів, а комбатанти або особи, що беруть участь у воєнних діях, змішуються з цивільним населенням. Тому, якщо напади

спрямовані проти законної цілі (комбатанта або воєнного об'єкту), МГП допускає певні випадкові жертви серед цивільного населення, проте вони не повинні бути надмірними щодо конкретної і безпосередньої очікуваної воєнної переваги. Інакше кажучи, нападати на воєнну ціль дозволено тільки після оцінки, яка веде до висновку, що очікувані втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб та шкода цивільним об'єктам не будуть надмірними щодо очікуваної конкретної і безпосередньої воєнної переваги.

5.3. Запобіжні заходи

Сторона збройного конфлікту повинна постійно піклуватися про безпеку цивільних осіб або цивільних об'єктів при проведенні військових операцій. Нападаюча сторона повинна робити все практично можливе, щоб переконатися, що вибрані цілі є воєнними цілями. Вона також повинна вибирати такі засоби і методи нападу, які дають змогу уникнути супутньої шкоди цивільним особам і цивільному майну або звести її до мінімуму. Якщо дозволяють обставини, необхідно ефективно попередити цивільне населення про напади.

Також потрібно вживати запобіжних заходів щодо наслідків нападів. Наприклад, воєнні цілі не повинні розташовуватися в безпосередній близькості від цивільного населення і цивільних об'єктів, наскільки це можливо.

ЗАБОРОНА НАПАДІВ НЕВИБІРКОВОГО ХАРАКТЕРУ

Існує норма МГП, тісно пов'язана зі згаданими вище принципами, — заборона нападів невибіркового характеру. Вона стосується нападів, під час яких використовують методи або засоби ведення війни, які не можуть бути спрямовані на конкретні воєнні цілі або наслідки яких не можуть бути обмежені. У кожному з таких випадків, відповідно, напади вражають воєнні цілі й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх.

6. ПРОБЛЕМИ ВЕДЕННЯ ВОЄННИХ ДІЙ У НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ

6.1. Використання вибухової зброї в житлових районах

Усе частіше воєнні дії проводять в населених пунктах, чим створюють значну загрозу для цивільного населення. Ведення війни в густонаселеній місцевості призводить до страшних втрат серед цивільного населення через застосування вибухової зброї.

Вибухова зброя може мати невибіркову дію при використанні в населених районах через:

- великий радіус ураження одиничних боєприпасів через їхню потужну вибухову хвилю та розліт осколків (наприклад, великі бомби, великокаліберні міномети і ракети, великі керовані ракети і важкі артилерійські снаряди);
- недостатню точність влучення зброї (здебільшого, засоби ведення непрямого вогню, такі як міномети, ракети, артилерія (при використанні некерованих боєприпасів) і некеровані авіабомби);
- зброю, яка має великий радіус ураження, оскільки призначена для одночасного ураження цілей на значних площах (наприклад, ракетні системи залпового вогню).

ВИБУХОВА ЗБРОЯ ЗІ ЗНАЧНОЮ ПЛОЩЕЮ УРАЖЕННЯ НЕ ПОВИННА ВИКОРИСТОВУВАТИСЯ В ГУСТОНАСЕЛЕНИХ РАЙОНАХ У ЗВ'ЯЗКУ З ВЕЛИКОЮ ЙМОВІРНІСТЮ ЇЇ НЕВИБІРКОВОЇ ДІЇ.

ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ ХОЧА Й ПРОТИ ЗАКОННИХ ВОЄННИХ ЦІЛЕЙ, АЛЕ РОЗТАШОВАНИХ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ, ЙМОВІРНО ПОРУШУВАТИМЕ НОРМИ МГП, ЩО ЗАБОРОНЯЮТЬ НЕПРОПОРЦІЙНІ НАПАДИ ТА НАПАДИ НЕВИБІРКОВОГО ХАРАКТЕРУ.

Однією з важливих проблем сучасного ведення війни в населених пунктах, якою інколи нехтують, є вплив вибухової зброї на житлові будинки цивільного населення та цивільну інфраструктуру, необхідну для його виживання, зокрема системи водопостачання та каналізації або підземні електромережі. У новинах часто показують кадри з вибитими

Anastasia Vlasova/ICRC

Зруйнований внаслідок обстрілу житловий будинок у м. Лисичанськ, Луганська область, вересень 2015 р.

від вибухів вікнами і пошкодженими будівлями, але рідко звертають увагу на менш видимі руйнування цієї важливої інфраструктури, які викликають ланцюгову реакцію, — від порушення роботи закладів охорони здоров'я до поширення смертельно небезпечних хвороб.

З огляду на серйозні гуманітарні наслідки МКЧХ вважає, що вибухова зброя зі значною площею ураження не повинна використовуватися в густонаселених районах у зв'язку з великою ймовірністю її невибіркової дії. Це означає, що її застосування проти воєнних цілей, розташованих у населених пунктах, імовірно порушуватиме норми МГП, що забороняють непропорційні напади та напади невибіркового характеру.

6.2. Використання касетних боєприпасів під час ведення воєнних дій у населених пунктах

Дуже важливо підкреслити, що використання касетних боєприпасів, особливо в густонаселених районах, викликає сильне занепокоєння в контексті принципів розрізнення і пропорційності, а також у світлі заборони нападів невибіркового характеру.

Касетні боєприпаси чинять серйозний вплив на цивільне населення — тисячі людей гинуть або зазнають травм. Ці боєприпаси скидають з літака або вистрелюють із землі або моря, після чого вони відкриваються в повітрі та випускають десятки або сотні суббоєприпасів, які можуть вкрити собою територію завбільшки до декількох футбольних полів. Кожен, хто опиниться в зоні ураження касетних боєприпасів, чи то військовий, чи то цивільна особа, майже без сумніву загине або отримає поранення. Багато суббоєприпасів часто не вибухають, забруднюючи великі ділянки землі смертельними вибухонебезпечними залишками. Наявність цієї зброї робить сільське господарство небезпечним видом діяльності і перешкоджає відновленню та розвитку життєво важливих об'єктів інфраструктури: автошляхів, залізниць та електростанцій. Знешкодження після конфлікту суббоєприпасів, що не розірвалися, часто нелегке і небезпечне завдання, що вимагає залучення спеціально підготовлених фахівців.

**КАСЕТНІ БОЄПРИПАСИ МАЮТЬ НЕВИБІРКОВУ ДІЮ
ТА НЕГАТИВНО ВПЛИВАЮТЬ НА ЦИВІЛЬНЕ НАСЕЛЕННЯ,
ЗОКРЕМА ЧЕРЕЗ ДОВГОСТРОКОВЕ ЗАБРУДНЕННЯ ВЕЛИКИХ
ТЕРИТОРІЙ БОЄПРИПАСАМИ, ЩО НЕ РОЗІРВАЛИСЯ.**

Конвенція з касетних боєприпасів, що була прийнята 30.05.2008 та набрала чинності 01.08.2010, має на меті покласти край невпинним смертям, травмам і стражданням серед цивільного населення, які пов'язані з використанням касетних боєприпасів.

Конвенція з касетних боєприпасів забороняє використовувати, розробляти, виробляти, накопичувати і передавати касетні боєприпаси (бомби, снаряди, ракети або реактивні снаряди, які випускають велику кількість менших вибухових суббоєприпасів).

Конвенція з касетних боєприпасів закріплює застосовні до всіх держав основоположні норми звичаєвого МГП, які вимагають від сторін конфлікту розрізняти цивільне населення і комбатантів (бійців), проводити операції тільки проти воєнних цілей і постійно піклуватися про захист цивільного населення і цивільних об'єктів.

Конвенція також передбачає детальний механізм надання допомоги постраждалим (див. **Допомога постраждалим**).

Кожна держава-учасниця має право запитувати і отримувати допомогу від інших держав. Вона передбачає допомогу зі знищення касетних боєприпасів і суббоєприпасів, знешкодження залишків касетних боєприпасів, вжиття заходів для захисту цивільних осіб, а також для лікування та реабілітації жертв.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ

З огляду на невідбиркову дію касетних боєприпасів і негативний вплив на цивільне населення, зокрема на довгострокове забруднення боєприпасами, що не розірвалися, Україні наполегливо рекомендовано приєднатися до Конвенції з касетних боєприпасів. Щоб гарантувати, що ця зброя не спричинить подальші жертви на території держави, після ратифікації Конвенції з касетних боєприпасів, Верховна Рада України має прийняти нове законодавство, щоб забезпечити імплементацію Конвенції з касетних боєприпасів.

7. ОБ'ЄКТИ, ЯКИМ МГП НАДАЄ СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

Цивільні об'єкти захищені від нападу відповідно до загальних положень МГП (див. **Розрізнення**). Деяким об'єктам МГП надає спеціальний захист або через їхню особливу важливість для захисту жертв збройних конфліктів, цивільного населення або людства в цілому, або через їхню особливу вразливість до руйнування і пошкодження під час збройного конфлікту. Деякі приклади наведені нижче.

7.1. Об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, зокрема вода

МГП забороняє нападати, знищувати, виводити з ладу або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, такі як запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди для забезпечення питною водою й запаси останньої, а також іригаційні споруди, спеціально з метою не допустити їх використання цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування, незалежно від мотивів, чи то з метою викликати голод серед цивільних осіб, примусити їх до виїзду, чи то з якої-небудь іншої причини.

ВОДА

Нерідко під час збройних конфліктів нестача чистої води вбиває не менше людей, ніж кулі та бомби. Частішають напади на споруди для забезпечення питною водою. Часто населенню навмисно відмовляють у доступі до джерел води, вимикають водопостачання, обстрілюють електростанції та насосні станції, забруднюють воду. Цивільні особи страждають від спраги, зневоднення і потенційно небезпечних для життя захворювань, таких як холера, тиф, гепатит і дизентерія. Це суперечить вимогам МГП.

Особливе занепокоєння викликає застосування вибухової зброї з широким радіусом ураження в густонаселених районах. Навіть якщо напади спрямовані на законні військові цілі, ця категорія зброї шкодить інфраструктурі, необхідній для виживання цивільного населення, зокрема системам водопостачання та каналізації. Це призводить до величезних несприятливих наслідків — від порушення роботи закладів охорони здоров'я до поширення хвороб (див. Використання вибухової зброї в житлових районах).

Впливаючи із заборони використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення війни, особливий захист об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення, надійно закріплений у звичаєвому МГП, який може бути застосовано під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру.

7.2. Культурні цінності

Термін «культурні цінності» застосовують до будь-якого рухомого або нерухомого об'єкта, що використовується з релігійною, мистецькою, науковою, освітньою чи благодійною метою або належить до історичних пам'яток. Об'єкти, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, — це архітектурні або історичні пам'ятки, археологічні пам'ятки, твори мистецтва, книги або будь-які будівлі, головним призначенням яких є зберігання культурних цінностей, а також центри, що зберігають велику кількість культурних цінностей. Ці об'єкти можуть позначатися емблемою із зображенням синьо-білого щита.

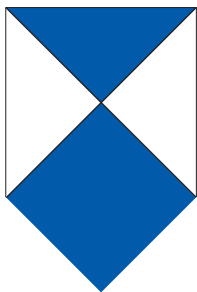
Культурні цінності, здебільшого, захищені як цивільні об'єкти. Тому Статут Міжнародного кримінального суду підкреслює, що умисне спрямування нападів на будівлі, які використовують з релігійною, освітньою, мистецькою, науковою чи благодійною метою, або на історичні пам'ятки є війсьним злочином під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру «за умови, що вони не є військовими цілями».

Правовою основою для забезпечення спеціального захисту культурних цінностей є Гаазькі правила 1907 року, Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року і два Протоколи до неї 1954 і 1999 років, Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977 року, а також звичаєве МГП.

Зокрема, Гаазька конвенція про захист культурних цінностей 1954 року, закріпивши зобов'язання щодо поваги і захисту об'єктів, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, передбачає позначення таких об'єктів синьо-білим щитом, а також обмежує правомірність нападів на них до виняткових ситуацій, коли зобов'язання утримуватися від нападу можна порушити в разі нагальної воєнної необхідності.

Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей, який був прийнятий консенсусом у 1999 році, вносить зміни до Гаазької конвенції у зв'язку з розвитком МГП із 1954 року. Другий протокол зберіг можливість відступу від зобов'язання утримуватися від нападу на культурні цінності в разі нагальної воєнної необхідності, як того просили багато держав у ході підготовчих нарад, але разом з тим спробував роз'яснити її зміст. Протокол пояснює, що зобов'язання утримуватися від нападу можна порушити з посиланням на нагальну воєнну необхідність лише тоді, коли:

- 1) культурна цінність, що розглядається, перетворена у воєнну ціль;
- 2) не існує практично можливої альтернативи для отримання рівноцінної воєнної переваги, окрім тієї, яку можна отримати в результаті нападу на цей об'єкт.

Емблемою у вигляді синьо-білого щита мають позначатися об'єкти, що вважаються такими, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу

Другий протокол 1999 року вимагає, щоб рішення про посилення на таку нагальну необхідність приймало командування певного рівня і щоб у разі нападу за можливості направляти дієве попередження сторони супротивника.

Україна ратифікувала Гаазьку конвенцію 1954 року, її Перший протокол 1954 року та Другий протокол 1999 року.

7.3. Установки і споруди, що містять небезпечні сили

Термін «установки і споруди, що містять небезпечні сили» стосується виключно гребель, дамб і атомних електростанцій.

Установки і споруди, що містять небезпечні сили, не повинні бути об'єктом нападу навіть у тих випадках, коли вони є воєнними об'єктами, оскільки такий напад може викликати вивільнення небезпечних сил і призвести до тяжких втрат серед цивільного населення. Воєнні об'єкти, розташовані в таких установках і спорудах або в безпосередній близькості до них, також не повинні бути об'єктом нападу, якщо такий напад може призвести до настільки ж серйозних втрат серед цивільного населення.

Щоб полегшити ідентифікацію таких об'єктів, сторони збройного конфлікту можуть позначати їх спеціальним знаком, що складається з трьох яскравих помаранчевих кіл, розташованих уздовж однієї осі.

Однак відсутність позначення не звільняє жодну зі сторін конфлікту від зобов'язань за МГП щодо установок і споруд, що містять небезпечні сили.

Міжнародний спеціальний знак для установок та споруд,
що містять небезпечні сили

8. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ

8.1. Протипіхотні міни

Відповідно до Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення 1997 року держави за будь-яких обставин не повинні використовувати, розробляти, виробляти, накопичувати або передавати протипіхотні міни або допомагати будь-кому вчиняти такі дії. Країни також повинні знищити всі існуючі запаси протипіхотних мін та протягом чітко визначеного періоду розмінувати території, де були закладені ці пристрої.

ВИКОРИСТАННЯ ПРОТИПІХОТНИХ МІН ЗАБОРОНЕНО.

Протипіхотні міни — вибухові пристрої, які активує жертва. Вони призначені для встановлення під землею, на землі або поблизу поверхні землі та для вибуху від присутності, близькості або безпосереднього впливу людини. Тож заборона охоплює різні види вибухових пристроїв, зокрема ті, які за своїм першочерговим призначенням не є протипіхотними мінами, наприклад розтяжки з ручних гранат, які активуються жертвою.

8.2. Вибухонебезпечні предмети-наслідки війни

Щороку значна кількість цивільних осіб гине і отримує поранення від вибухонебезпечних предметів — наслідків війни. Такими предметами є артилерійські снаряди, міномети, гранати, бомби і ракети, що залишилися після збройного конфлікту і не розірвалися. У 2003 році міжнародне співтовариство уклало договір, покликаний полегшити людські страждання, спричинені вибухонебезпечними предметами-наслідками війни, та забезпечити ефективну допомогу постраждалим громадам, — Протокол про вибухонебезпечні предмети-наслідки війни (Протокол V до Конвенції про звичайні види зброї 1980 року).

Протокол V встановлює нові норми, які вимагають від сторін конфлікту видалити вибухонебезпечні предмети-наслідки війни, вжити заходів для захисту цивільного населення від загроз і наслідків, зумовлених такими предметами, і сприяти зусиллям міжнародних і неурядових організацій, які працюють у таких областях. За умови широкого та повного застосування Протокол V може значно зменшити втрати серед

Amnon Gutman/CRC

Боєприпас, що не розірвався, на подвір'ї житлового будинку поблизу м. Іловайськ, Донецька область, серпень 2014 р.

**ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНІ ПРЕДМЕТИ-НАСЛІДКИ ВІЙНИ
ЗАВДАЮТЬ СЕРЙОЗНИХ СТРАЖДАНЬ ЦИВІЛЬНОМУ
НАСЕЛЕННЮ.**

**ВАЖЛИВО ДОТРИМУВАТИСЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ
НЕ ВИКОРИСТОВУВАТИ ЗАБОРОНЕНУ ЗБРОЮ (ТАКУ, ЯК
ПРОТИПІХОТНІ МІНИ АБО ІНШІ ПРИСТРОЇ, НАПРИКЛАД
МІНИ-ПАСТКИ) І ПОСИЛИТИ ЗАХОДИ З ОЧИЩЕННЯ РАЙОНІВ,
ЗАБРУДНЕНИХ ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНИМИ ПРЕДМЕТАМИ-
НАСЛІДКАМИ ВІЙНИ.**

цивільного населення, які регулярно трапляються після закінчення воєнних дій, і звести до мінімуму довгострокові соціально-економічні наслідки, спричинені вибухонебезпечними предметами-наслідками війни на забруднених ними територіях. Зокрема, цей міжнародний договір передбачає, що після припинення активних воєнних дій, і якомога скоріше, кожна держава-учасниця і сторона збройного конфлікту позначають місцезнаходження вибухонебезпечних предметів-наслідків війни, знешкоджують, видаляють чи знищують їх на територіях, що перебувають під їхнім контролем. Районам, ураженим вибухонебезпечними предметами-наслідками війни, які визначені як такі, що становлять серйозну небезпеку для людей, надають пріоритетний статус щодо знешкодження, видалення чи знищення.

Протокол V доповнює роботу міжнародного співтовариства, спрямовану на зменшення страждань, викликаних протипіхотними мінами.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ

Україна є учасницею обох міжнародних договорів — Конвенції про заборону використання протипіхотних мін і Протоколу V про вибухонебезпечні предмети-наслідки війни. Для забезпечення реалізації обох Конвенцій необхідні ефективні додаткові національні заходи, щоб через ефективне національне законодавство (наприклад, Закон «Про протимінну діяльність в Україні» № 2642-VIII від 06.12.2018) встановити відповідні процедури та структури для вирішення проблеми протипіхотних мін та вибухонебезпечних предметів-залишків війни, реалізувати заходи щодо вирішення проблеми наземних мін та вибухонебезпечних предметів-залишків війни для цивільного населення (наприклад, шляхом покращення обізнаності щодо ризиків та безпечної поведінки, запровадження заходів з маркування та очищення територій, надання допомоги жертвам).

Важливо повною мірою дотримуватися зобов'язання не використовувати в зоні конфлікту протипіхотні міни або інші пристрої, такі як міни-пастки, і посилити заходи з очищення районів, забруднених вибухонебезпечними предметами-наслідками війни, щоб, серед іншого, створити умови для безпечного повернення внутрішньо переміщених осіб і відновлення інфраструктури.

8.3. Міжнародний договір про торгівлю зброєю (МДТЗ)

Міжнародний договір про торгівлю зброєю (МДТЗ), який був прийнятий 02.04.2013 та набув чинності 24.12.2014, регулює міжнародні поставки звичайних озброєнь, а також боєприпасів, складових частин і компонентів до них, щоб зменшити страждання людей. МДТЗ ставить рішення про передачу зброї у залежність від гуманітарних питань, забороняючи такі передачі, при яких існує певний рівень ризику скоєння воєнних злочинів або серйозних порушень міжнародного права прав людини.

МДТЗ застосовують, як мінімум, до таких категорій звичайних озброєнь: бойові танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи великого калібру, бойові літаки, бойові вертольоти, військові кораблі, ракети і ракетні пускові установки, стрілецька зброя та легке озброєння.

МДТЗ застосовують до різних напрямків міжнародної торгівлі, серед яких: експорт, імпорт, транзит, перевантаження і брокерська діяльність, які визначаються в договорі як «передача». МДТЗ містить дві категорії правил про передачу зброї:

- Договір містить *заборони передачі*: МДТЗ забороняє передачу зброї, боєприпасів/снарядів і складових частин і компонентів, (1) коли передача порушуватиме зобов'язання за Статутом Організації Об'єднаних Націй (наприклад, ембарго на поставки зброї); (2) коли передача порушуватиме міжнародні зобов'язання держави-учасниці відповідно до міжнародних договорів; (3) якщо держава-учасниця знає на момент надання дозволу, що зброя або відповідні засоби використовуватимуться для вчинення актів геноциду, злочинів проти людяності, серйозних порушень чотирьох Женевських конвенцій, нападів, спрямованих проти цивільних об'єктів або цивільних осіб, що користуються захистом як такі, або при скоєнні інших воєнних злочинів, як визначено міжнародними договорами, стороною яких є держава-учасниця.
- МДТЗ передбачає певні *критерії для експорту*: кожна держава-учасниця повинна оцінити, чи зброя, боєприпаси/снаряди або складові частини і компоненти сприятимуть встановленню миру та безпеки або підриватимуть їх, а також чи існує ризик того, що вони можуть бути використані для скоєння або сприяння скоєнню серйозних порушень МГП, серйозних порушень норм міжнародного права прав людини, дії, яка є злочином відповідно

до міжнародних договорів, що стосуються тероризму, стороною яких є держава-учасниця, або дії, що є злочином відповідно до міжнародних договорів, що стосуються транснаціональної організованої злочинності, стороною яких є держава-учасниця.

Під час такого оцінювання кожна держава-учасниця повинна також враховувати ризик того, що звичайні озброєння або їхні компоненти можуть бути використані для скоєння або сприяння скоєнню серйозних актів насильства за ознакою статі чи серйозних актів насильства щодо жінок і дітей.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ

Україні настійно рекомендується ратифікувати МДТЗ, який вона підписала 23.09.2014. Якщо Україна ратифікує цей міжнародний договір, вона виграє за рахунок приєднання до міжнародної системи відповідальних поставок звичайних озброєнь.

МДТЗ дає змогу кожній державі-учасниці на свій розсуд визначати форму, структуру і законодавчу базу національної системи контролю. На практиці імплементація вимагатиме вжиття низки законодавчих, адміністративних і практичних заходів, а також оцінювання того, чи необхідні нові заходи для дотримання зобов'язань за МДТЗ. Наприклад, держави повинні забезпечити існування в їхньому внутрішньому законодавстві адміністративних та кримінальних покарань за порушення МДТЗ, а також необхідних підзаконних актів. Держави-учасниці також повинні забезпечити процес ліцензування відповідно до вимог МДТЗ та наявність відомств із необхідним технічним досвідом.

9. ЗАХИЩЕНІ ЗОНИ, АБО ЗОНИ БЕЗПЕКИ

З метою посилення загального захисту цивільних об'єктів (див. **Основні принципи і норми МГП, які регулюють ведення воєнних дій**) МГП також передбачає різні типи зон, призначені для відокремлення цивільних осіб та інших осіб під захистом від воєнних цілей: санітарні зони, захищені зони, або зони безпеки, демілітаризовані та нейтралізовані зони, а також необоронювані місцевості.

Досвід держав щодо використання різних типів таких зон відображений в нормі звичаєвого МГП, яку застосовують під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру та відповідно до якої заборонено напади на демілітаризовані зони або зони, створені для укриття поранених, хворих і цивільних осіб від наслідків воєнних дій.

Водопровідна мережа КП «Попаснянський районний водоканал»

**«ЗАХИЩЕНІ ЗОНИ», АБО «ЗОНИ БЕЗПЕКИ»,
ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ, ЩОБ ПОСИЛИТИ ЗАХИСТ ПЕВНИХ
КАТЕГОРІЙ ОСІБ ТА ЗАХИСТИТИ ВАЖЛИВУ ЦИВІЛЬНУ
ІНФРАСТРУКТУРУ. ТАКІ ЗОНИ:**

- **МАЮТЬ БУТИ ПОГОДЖЕНІ МІЖ ВСІМА СТОРОНАМИ КОНФЛІКТУ;**
- **МАЮТЬ БУТИ ЧІТКО ВИЗНАЧЕНІ;**
- **НЕ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ДЛЯ ВОЄННИХ ДІЙ.**

Тому, щоб посилити захист певних категорій осіб та захистити важливу цивільну інфраструктуру, певні місцевості можуть бути позначені як «захищена зона», або «зона безпеки», за умови, що:

- 1) така зона погоджена з усіма сторонами збройного конфлікту (це може бути зроблено безпосередньо або через посередника, наприклад МКЧХ);
- 2) межі зони чітко визначені;
- 3) у зоні не перебувають боєздатні комбатанти (бійці) або військова техніка і її не використовують для воєнних дій.

Однак така зона втрачає свій захист, якщо її використовують у воєнних цілях. За таких умов вона стає законною воєнною ціллю. Незважаючи на це, норми МГП щодо захисту цивільних осіб при веденні воєнних дій продовжують застосовуватися (див. **Основні принципи і норми МГП, які регулюють ведення воєнних дій**).

Отже, тільки суворе дотримання обома сторонами норм щодо захищених зон, або зон безпеки, може зміцнити взаємну довіру та посилити режим захисту за рахунок створення такої зони.

Створення зони безпеки може бути актуальним тоді, коли системи водопостачання з'єднані між собою, а також для збереження іншої важливої інфраструктури: лікарень, систем опалення та електропостачання, а також інших об'єктів з високим ступенем уразливості.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ

Важливо, щоб Верховна Рада України знала про можливості посилення захисту критично важливих об'єктів інфраструктури, таких як водогони, які значною мірою піддаються ризику ушкоджень від збройних зіткнень.

Компетенція та політична вага рішень народних депутатів можуть зробити значний внесок у просування ідеї створення захищених зон, або зон безпеки.

Такі зони можуть бути створені на основі угоди між сторонами конфлікту.

10. ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ У РАЗІ ПОРУШЕННЯ МГП

10.1. Зобов'язання припинити порушення МГП

Держави-учасниці міжнародних договорів із МГП юридично зобов'язані виконувати вимоги та робити все можливе для дотримання і забезпечення дотримання норм МГП.

СЕРЙОЗНІ ПОРУШЕННЯ МГП Є ВОЄННИМИ ЗЛОЧИНАМИ І ТЯГНУТЬ ЗА СОБОЮ ІНДИВІДУАЛЬНУ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.

МГП зобов'язує держави припинити всі свої порушення. Серйозні порушення МГП є воєнними злочинами і тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність. Окремих осіб можна притягнути до кримінальної відповідальності не тільки за скоєння воєнних злочинів, а й за спробу їх скоєння, допомогу та сприяння в організації або пособництво, а також за планування і підбурювання до скоєння воєнних злочинів. Командирів та інших начальників можна притягнути до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, вчинені в

результаті відданих ними наказів. Порушення можуть також виникати внаслідок бездіяльності.

10.2. Відповідальність командування

Звичайне МГП містить елементи відповідальності командування, які застосовуються під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру і які можна підсумувати так:

- відповідальність командування передбачає наявність начальника, тобто того, хто має можливість віддавати накази підлеглим, який може бути військовим або цивільним;
- відносини між командиром та підлеглим можуть існувати де-юре або де-факто, підкреслюючи реальну здатність запобігати вчиненню злочинів та притягувати до відповідальності за них;
- відповідальність виникає, якщо командир «мав підстави знати» або «в силу обставин, які існували в той час, повинен був знати», що підлеглий збирається вчинити або вчиняє такий злочин;
- командир не живив усіх необхідних практично можливих заходів у межах своїх повноважень для запобігання їх вчиненню, або для їх припинення, або, якщо такі злочини були вчинені, для покарання осіб, які вчинили такі злочини.

10.3. Накази начальників

Відповідальність за воєнні злочини може виникати навіть у випадку, якщо вони були вчинені в результаті наказів начальників. МГП передбачає, що кожен комбатант зобов'язаний відмовитися виконувати явно незаконний наказ, і той факт, що підлеглий вчинив злочин за наказом командира, не звільняє підлеглого від кримінальної відповідальності, якщо він знав або повинен був знати, що дія, про вчинення якої було віддано наказ, носить незаконний характер.

10.4. Режим серйозних порушень МГП

Концепція воєнних злочинів включає порушення (але не обмежена ними), які перераховані у Женевських конвенціях і Додатковому протоколі I та визначені ними як серйозні порушення. МГП зобов'язує держави прийняти закони для покарання таких серйозних порушень, розшукувати осіб, які ймовірно вчинили такі злочини, та судити їх у своїх судах або видавати їх іншій державі для судового переслідування (принцип *aut dedere aut judicare*²). У той час як держава зазвичай

---

²*Aut dedere aut judicare* (лат.) — або видай, або суди (примітка перекладача).

має кримінальну юрисдикцію тільки щодо діянь, вчинених на її території або її громадянами, МГП надає всім державам обов'язкову універсальну юрисдикцію щодо серйозних порушень, тобто юрисдикцію встановлюють щодо злочинів незалежно від місця їх вчинення або національності злочинця чи жертви.

Нині зростає тенденція надавати таку юрисдикцію щодо всіх воєнних злочинів незалежно від того, чи були вони скоєні під час збройних конфліктів міжнародного або неміжнародного характеру.

Регулярні судові розгляди воєнних злочинів виконують важливу превентивну функцію, стримуючи подальші порушення, а також ганьблять злочинців. Це допомагає індивідуалізувати вину та покарання, уникаючи порочного кола колективної відповідальності, що часто призводить до звірств і помсти.

Цілі системи кримінального правосуддя можуть бути досягнуті лише тоді, коли осіб, які ймовірно скоїли воєнні злочини, притягнуть до відповідальності з повним дотриманням їхнього права на справедливий судовий розгляд і забезпеченням відповідних судових гарантій.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ

Відповідно до частини 1 статті 3 Кримінального кодексу України, він ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Тож законодавство України про кримінальну відповідальність має відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (частина 5 стаття 3 Кримінального кодексу України).

Отже, Україна повинна належним чином виконувати свої правові зобов'язання щодо припинення серйозних порушень МГП та воєнних злочинів у цілому.

Що стосується режиму серйозних порушень, МГП вимагає від держави, серед іншого, запровадити кримінальне законодавство, що дозволить їй судити ймовірних злочинців незалежно від їхньої національності або місця скоєння злочину.

Щодо ширшої категорії воєнних злочинів, Кримінальний кодекс України у редакції від 30.12.2020 (розділи XIX і XX, зокрема стаття 438) недостатньою мірою включає їх, називаючи лише деякі зі злочинів, посилається на «інші порушення законів та звичаїв війни», що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до загальноприйнятого принципу, норми кримінального права повинні бути чіткими і досить точними. Тому Верховній Раді України наполегливо рекомендовано повністю включити у кримінальне законодавство України склади воєнних злочинів, які були в досвіді держав і досить повно класифіковані в статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Запровадження такого переліку злочинів забезпечить ефективніше здійснення зобов'язань України в межах МГП щодо припинення його порушень та притягнення до відповідальності за скоєння воєнних злочинів.

Такі поправки до кримінального законодавства України можуть удосконалити функціонування державної системи кримінального правосуддя щодо злочинів, пов'язаних із конфліктами, і зробити значний внесок у посилення дотримання норм МГП.

11. МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД (МКС)

Після закінчення Другої світової війни Організація Об'єднаних Націй неодноразово розглядала ідею створення постійного міжнародного кримінального суду. У 1994 році розпочалися переговори про створення постійного міжнародного кримінального суду, який матиме юрисдикцію щодо серйозних міжнародних злочинів, що призвели до прийняття Статуту Міжнародного кримінального суду (Римського статуту) в липні 1998 року, що набув чинності 01.07.2002. Створення Міжнародного кримінального суду (МКС) — великий крок на шляху до ефективного покарання осіб, відповідальних за скоєння найсерйозніших злочинів, що викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства: злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і злочину агресії.

Римський статут на міжнародному рівні надає досить повний список воєнних злочинів, який застосовують до всіх видів збройних конфліктів (див. **Стаття 8 Римського статуту**) і діянь, що є злочинами проти людяності, якщо вони вчинені в межах широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення (див. **Стаття 7 Римського статуту**).

Особливу увагу слід звернути на механізм, викладений у частині 3 статті 12 Римського статуту, який дозволяє державі, яка не є учасницею Статуту, прийняти юрисдикцію Суду.

17.04.2014 Уряд України подав заяву відповідно до частини 3 статті 12 Римського статуту про визнання юрисдикції МКС щодо передбачених Статутом злочинів, ймовірно скоєних на території України в період із 21.11.2013 по 22.02.2014. Пізніше, 08.09.2015, Секретар МКС отримав заяву від України, яка прийняла юрисдикцію МКС щодо передбачених Статутом злочинів, ймовірно скоєних на її території з 20.02.2014 і на невизначений термін.

Механізм МКС вступає в дію тільки тоді, коли дотримано принцип комплементарності. Це означає, що МКС не має повноважень братися до розгляду справи, яку в цей час розслідує або розглядає у судовому порядку держава, яка має юрисдикцію щодо неї. Єдиним винятком є ситуація, коли держава не бажає або не здатна проводити розслідування чи розпочати кримінальне переслідування як належить.

11.1. Конституція України та Римський статут МКС

У 2001 році Президент України відповідно до статті 151 Конституції України звернувся до Конституційного Суду України з проханням про розгляд конституційності Римського статуту.

У своєму Висновку щодо відповідності Римського статуту Конституції України (справа від 11.07.2001 № 1-35/2001) Конституційний Суд України зазначив, що більшість положень Римського статуту відповідають Конституції, за винятком пункту 10 Преамбули і статті 1, в якій закріплено, що юрисдикція МКС «доповнює національні органи кримінальної юстиції».

Відповідно до частини 2 статті 4 Римського статуту МКС може здійснювати свої функції і повноваження на території будь-якої держави-учасниці та відповідно до статті 17 МКС може прийняти справу до розгляду, якщо держава не бажає або не здатна проводити розслідування чи розпочати кримінальне переслідування як належить. Однак стаття 124 Конституції України визначає, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди і делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Конституційний Суд України зазначив, що юрисдикція МКС в межах Римського статуту доповнює національні судові системи, і в зв'язку з цим дійшов висновку, що Конституцією України не передбачено такого доповнення судової системи України. Тому приєднання України до Статуту можливе тільки після внесення до Конституції відповідних змін.

У червні 2016 року була прийнята відповідна поправка до Конституції України, яка набрала чинності в червні 2019 року. Таким чином, для України більше немає правових перешкод для приєднання до Римського статуту.

ЩО МОЖЕ ЗРОБИТИ ПАРЛАМЕНТ

Заява про тимчасове визнання юрисдикції МКС була важливим кроком України на шляху боротьби з безкарністю за злочини проти людяності і воєнні злочини.

Оскільки повна ратифікація зміцнює міжнародну систему кримінального правосуддя і посилює ефективність принципу комплементарності, бажано, щоб Україна якомога швидше ратифікувала Римський статут МКС.

Одночасно з цим необхідно ввести в національне кримінальне законодавство норми, що містять формальні елементи правопорушень, які становлять злочини проти людяності, якщо вони вчинені в межах широко-масштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення. Стаття 7 Римського статуту містить найбільш повну класифікацію міжнародно визнаних злочинів проти людяності і може стати контрольним списком для народних депутатів України при розробці та розгляді такої законодавчої ініціативи.

Natalia Vayluk/ICRC

Співробітник МКЧХ та волонтер Товариства Червоного Хреста України під час надання допомоги мешканцям населених пунктів, постраждалих від вибухів у м. Балаклія, Харківська область, березень 2017 р.

IV. МІЖНАРОДНИЙ РУХ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА І ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ

Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (Міжнародний рух) є найбільшою гуманітарною мережею в світі. Його місія полягає в полегшенні страждань людей, захисті життя і здоров'я, а також захисті людської гідності, особливо під час збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій. Міжнародний рух присутній в кожній країні та користується підтримкою мільйонів волонтерів. Міжнародний рух складається з таких складових частин: Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ), національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та Міжнародної федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (Федерації).

- Цілі та завдання **МКЧХ** мають суто гуманітарний характер і полягають у тому, щоб захищати життя і гідність людей, які постраждали від збройних конфліктів та інших ситуацій насильства, і надавати їм допомогу. Він спрямовує та координує діяльність Міжнародного руху з надання допомоги під час збройних конфліктів. Заснований у 1863 році, МКЧХ стояв біля витоків Міжнародного руху.
- **Федерація**, заснована в 1919 році, стимулює та підтримує гуманітарну діяльність національних товариств, які є її членами, в інтересах найуразливіших груп населення. Вона спрямовує і координує діяльність своїх членів із надання допомоги жертвам стихійних лих і техногенних катастроф, біженцям, а також особам, яким потрібна невідкладна медична допомога.
- **Національні товариства** допомагають національним органам вирішувати проблеми гуманітарного характеру. Вони працюють за цілою низкою напрямків — надають допомогу з ліквідації наслідків стихійних лих та реалізують програми у сфері охорони здоров'я і соціальної підтримки. У воєнний час вони можуть на-

давати допомогу цивільному населенню та підтримувати медичні служби збройних сил. Щоб стати членом Міжнародного руху, національне товариство спершу повинно бути визнане МКЧХ, а потім прийняте до Федерації. Існують 10 умов для визнання, які перелічені в Статуті Міжнародного руху. Серед вимог: статус автономності, визнаний відповідно до національного законодавства, використання визнаної емблеми та дотримання Основоположних принципів Міжнародного руху. У кожній країні може існувати лише одне товариство.

Кожна складова частина Міжнародного руху (МКЧХ, Федерація і національні товариства) має власний статус і роль, але всі вони об'єднані сімома Основоположними принципами, яких зобов'язані дотримуватися: гуманність, неупередженість, нейтральність, незалежність, добровільність, єдність та універсальність.

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО РУХУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА І ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ

ГУМАННІСТЬ. Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, виникнення якого зумовлене прагненням допомагати всім пораненим на полі бою без винятку або надавати переваги, намагається за будь-яких обставин як на міжнародному, так і на національному рівні попереджувати або полегшувати страждання людини. Міжнародний рух покликаний захищати життя та здоров'я людей і забезпечувати повагу до людської особистості. Він сприяє досягненню взаєморозуміння, дружби, співробітництва і міцного миру між народами.

НЕУПЕРЕДЖЕНІСТЬ. Міжнародний рух не проводить будь-якого розрізнення за расовою, релігійною, класовою ознакою або політичними переконаннями. Він лише намагається полегшити страждання людей, насамперед тих, хто найбільше цього потребує.

НЕЙТРАЛЬНІСТЬ. Щоб зберегти загальну довіру, Міжнародний рух не може приймати будь-яку сторону у збройних конфліктах

і вступати в суперечки політичного, расового, релігійного або ідеологічного характеру.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. Міжнародний рух незалежний. Національні товариства, надаючи своїм урядам допомогу в їхній гуманітарній діяльності та дотримуючись законів своєї країни, повинні завжди зберігати автономію, щоб діяти відповідно до принципів Міжнародного руху.

ДОБРОВІЛЬНІСТЬ. У добровільній діяльності з надання допомоги Міжнародний рух жодною мірою не керується прагненням одержання вигоди.

ЄДНІСТЬ. У будь-якій країні може бути тільки одне національне товариство Червоного Хреста або Червоного Півмісяця. Воно повинно бути відкритим для всіх і здійснювати свою гуманітарну діяльність на всій території країни.

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ. Міжнародний рух є всесвітнім. Усі національні товариства користуються рівними правами і зобов'язані надавати допомогу одне одному.

Кожні чотири роки Міжнародний рух організовує засідання всіх держав-учасниць Женевських конвенцій, яке відоме як Міжнародна конференція Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Цей орган також може скликатися в інший час для вирішення проблем, з якими стикається Міжнародний рух. Регулярне засідання Міжнародного руху та урядів у форматі міжнародної конференції — унікальна нагода вирішення гуманітарних питань. Воно відображає історію та походження МКЧХ і товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, а також підкреслює принципову важливість МГП, зокрема Женевських конвенцій.

Резолюції та заяви Міжнародної конференції визначають МКЧХ як організацію-хранителя та розповсюджувача МГП. Окрім того, вони вимагають від національних товариств, таких як Товариство Червоного Хреста України, поширювати серед громадськості та конкретних цільових аудиторій знання з МГП.

Складові частини Міжнародного руху мають право за конкретних обставин використовувати емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця або Червоного Кристала. Використання всіх емблем законодавчо врегульовано міжнародним правом і національним законодавством, і вони є скрізь визнаними символами для ідентифікації персоналу та об'єктів, що користуються захистом (див. **Використання емблеми**).

Завдяки тривалій участі в розробці МГП Міжнародний рух (зокрема, МКЧХ) продовжує працювати над тим, щоб ця галузь права продовжувала максимально застосовуватися в умовах сучасних конфліктів. Міжнародний рух стежить за розвитком різноманітних питань із МГП, а також пропонує нові норми, використовуючи свій глобальний правовий і технічний досвід.

Операційна і практична діяльність компонентів Міжнародного руху з надання допомоги жертвам під час збройних конфліктів посилює довіру до міцного правового зв'язку між Міжнародним рухом і МГП. Завдяки спеціальному міжнародно-правовому статусу Міжнародний рух також має спеціальні умови роботи, згідно з якими він не підтримує позицію жодної сторони в збройних конфліктах і не вступає в суперечки. У багатьох ситуаціях МКЧХ працює з органами влади у конфіденційному порядку, публічно не висловлюючи свої занепокоєння за першої нагоди. Так само національні товариства у своїй гуманітарній діяльності зосереджуються на повазі до всіх і наданні допомоги без будь-якої дискримінації, а не на участі у внутрішній політиці.

Національне Товариство Червоного Хреста України (ТЧХУ) зареєстроване Міністерством юстиції України 10.10.1991. З метою його прийняття до Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця ТЧХУ визнане Указом Президента України від 28.10.1992 № 548/92 єдиним в Україні національним Товариством Червоного Хреста, що діє на території держави. Його основне завдання — допомога органам державної влади України в їхній діяльності в гуманітарній сфері, зокрема під час стихійних лих і збройних конфліктів. ТЧХУ отримало право на використання емблеми Червоного Хреста для здійснення діяльності, передбаченої його Статутом. Це гуманітарна організація, правовий статус якої визначено Законом України «Про Товариство Червоного Хреста України» від 28.11.2002 № 330-IV. Статут ТЧХУ ґрунтується на Женевських конвенціях 1949 року, учасницею яких є Україна, а також на Статуті та Основоположних принципах Міжнародного руху.

МКЧХ має мандат на здійснення своєї діяльності в країнах, що постраждали внаслідок збройного конфлікту або інших ситуацій насильства. Щоб допомогти людям, що постраждали в результаті збройного конфлікту, МКЧХ підтримує діалог з усіма зацікавленими сторонами по обидва боки лінії конфлікту. МКЧХ підтримує зусилля всіх носіїв зброї, спрямовані на дотримання норм МГП та інших основоположних норм щодо захисту осіб в інших ситуаціях насильства.

МКЧХ поширює інформацію про МГП серед державних органів влади, зокрема серед членів Парламенту, а також допомагає в імплементації зобов'язань із МГП у національне законодавство (наприклад, щодо питання зниклих безвісти осіб).

МКЧХ працює у понад 90 країнах світу і налічує близько 15 000 працівників, залучених до польових операцій. Станом на 2021 рік МКЧХ має в Україні 595 працівників, які працюють в офісах організації у Києві, Донецьку, Луганську, Маріуполі, Сєверодонецьку і Слов'янську.

МКЧХ працює у багатьох напрямках задля задоволення нагальних гуманітарних потреб, пов'язаних зі збройним конфліктом. Такими напрямками роботи є: захист цивільного населення, відвідування затриманих, відновлення родинних зв'язків та з'ясування долі осіб, зниклих безвісти, доставка гуманітарної допомоги людям у постраждалі від конфлікту райони та надання такої допомоги ВПО, підтримка системи охорони здоров'я, допомога людям в уникненні ризиків, пов'язаних із мінами та боєприпасами, що не розірвалися, відновлення інфраструктури, відновлення водопостачання та житла.

МКЧХ тісно співпрацює з Товариством Червоного Хреста України, надаючи допомогу переміщеним особам і місцевим жителям, постраждалим внаслідок конфлікту в Донецькій та Луганській областях. Він надає Національному комітету і місцевим відділенням ТЧХУ фінансову і технічну підтримку для покращення їхніх можливостей розшуку, комунікації та реагування на надзвичайні ситуації, а також допомагає розвивати потенціал працівників і волонтерів.

ДОДАТОК 1.

ОСНОВНІ МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ В ГАЛУЗІ МГП

1949 р. Чотири Женевські конвенції:

- I Про поліпшення долі поранених і хворих в чинних арміях;
- II Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі;
- III Про поводження з військовополоненими;
- IV Про захист цивільного населення.

1954 р. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.

1972 р. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення.

1976 р. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище.

1977 р. Два Додаткових протоколи до чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., які посилюють захист жертв міжнародних (Протокол I) і неміжнародних (Протокол II) збройних конфліктів.

1980 р. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію. Ця Конвенція включає:

- Протокол I про осколки, що не виявляються;
- Протокол II про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв;
- Протокол III про заборону або обмеження застосування запальної зброї.

1989 р. Конвенція про права дитини (стаття 38).

1993 р. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та її знищення.

1995 р. Протокол, що стосується засліплювальної лазерної зброї (Протокол IV (новий) до Конвенції 1980 р.).

1996 р. Переглянутий Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв (Протокол II (переглянутий) до Конвенції 1980 р.).

1997 р. Конвенція про заборону застосування, накопичення, виробництва та передачі протипіхотних мін та про їх знищення.

1998 р. Римський статут Міжнародного кримінального суду.

1999 р. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.

2000 р. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах.

2001 р. Доповнення до статті 1 Конвенції 1980 р.

2003 р. Протокол про вибухонебезпечні пережитки війни (Протокол V (новий) до Конвенції 1980 р.).

2005 р. Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Додатковий протокол III).

2006 р. Міжнародна конвенція для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень.

2008 р. Конвенція про касетні боєприпаси.

2013 р. Договір про торгівлю зброєю.

ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) є неупередженою, нейтральною та незалежною організацією, цілі й завдання якої мають виключно гуманітарний характер і полягають у тому, щоб захищати життя і гідність людей, що постраждали через збройні конфлікти та інші ситуації насильства, і надавати їм допомогу. Поширюючи та зміцнюючи гуманітарне право й універсальні гуманітарні принципи, МКЧХ докладає усіх зусиль для того, щоб запобігти стражданням людей. МКЧХ, заснований у 1863 р., стоїть біля витоків Женевських конвенцій та Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. МКЧХ керує діяльністю Руху щодо надання міжнародної гуманітарної допомоги в ситуаціях збройних конфліктів та інших ситуаціях насильства, а також координує її.

МКЧХ

Верховна Рада України